

Jerker Rosén

NIO SVENSKA HISTORIKER*

Docenten *Stig Boberg* är född 1920. Han avlade filosofie licentiatexamen 1947, disputerade för filosofie doktorsgrad 1951 och utnämndes till docent i historia 1953. Boberg har innehaft docentförordnande i olika perioder. Under tiden 1/7 1962—30/6 1963 var han t.f. professor. Han har haft en väl vitsordad tjänstgöring vid Göteborgs universitetsbibliotek, under perioden 1955—1960 som förste bibliotekarie.

Doktorsavhandlingen *Gustav III och tryckfriheten 1774—1787* vilar på en mycket omfattande arkivforskning i både offentliga och enskilda arkiv och torde ha bragt i dagen allt relevant material. Vid tiden för Gustav III:s tronbestigning hade upplysningstidens idéer om nyttan av en fri opinionsbildning satt sina spår på olika håll i Europa. För Sveriges vidkommande hade detta kommit till uttryck i 1766 års för sin tid mycket liberala tryckfrihetsförordning. Denna var emellertid ingen grundlag och frågan om dess giltighet blev aktuell efter statsvälvningen och tillkomsten av 1772 års regeringsform.

I en första större avdelning behandlar förf. Gustav III och tryckfrihetsförordningen 1774. Han konstaterar att i propagandan kring denna upplysningsfilosofernas krav på tryckfrihet åberopades och att detta inte minst gäller kungens officiella uttalanden. Men en analys av tryckfrihetsförordningen visar att den inte uppfyller filosofernas krav på politisk och religiös tryckfrihet. ”Inofficiella uttalanden av konungen visar en än mer markant motvilja mot tryckfrihet i filosofernas anda än vad TF 1774 ger vid handen. Dessa uttalanden visar att Gustav III i grund och botten delade de reaktionära åskådningar i denna fråga, som Schönberg till tryckfrihetsvännernas förargelse gav uttryck åt i pressen.” Gustav III:s officiella uttalanden om tryckfrihet var således endast propaganda.

I ett följande avsnitt, ”Politisk tryckfrihet och propaganda 1774—1787” skild-

* Sakkunnigutlåtande avgivet vid Umeå universitet 1972. Då utlåtandet i flera avseenden presenterar modern svensk forskningsinriktning, har det här publicerats. Endast ett fåtal rättelser av formell natur har gjorts.

rar förf. hur kungen successivt gör avsteg från TF 1774 och skärper dess redan i och för sig restriktiva bestämmelser. Han sammanfattar: "Vid Gustav III:s tronbestigning hade Sverige tack vare TF 1766 varit ett föregångsland på tryckfrihetens område. Medan den fortsatta utvecklingen i flera europeiska kulturländer gick mot större frihet och tolerans gentemot det tryckta ordet, var förhållandet i Gustav III:s Sverige det motsatta". Sitt sista större avsnitt ägnar förf. åt "Religiös tryckfrihet 1774—87". Han konstaterar att en äldre forskning noterat att fritänkeri och sekterism fått utbreda sig under Gustav III:s tid och att detta berodde på kungens ointresse för dessa frågor. Boberg konstaterar också, att Gustav III inte i och för sig hyste någon "större tillgivenhet för kyrka och prästerskap". I det tysta bidrog han till att kyrkans andliga herradöme undergrävdes. Han gav förvärldsligade präster höga kyrkliga ämbeten. "Den världsliga politiken dikterade i stor utsträckning den religiösa tryckfriheten."

Bobergs doktorsavhandling är en väl disponerad och en metodiskt säkert genomförd undersökning.

I nära samband med doktorsavhandlingen, särskilt med dess sista avsnitt, står avhandlingen *Kunglig krigspropaganda* (1967). Den behandlar propagandan mot både yttre och inre fiender under den kris i Sveriges historia, som det ryska kriget 1788—90 utgjorde. Gustav III hade all anledning att både för sina egna undersåtar och för utlandet "förklara" och tillrättalägga sina handlingar. Det gäller krigets utbrott, som kungen började i strid mot gällande regeringsform, sammansvärjningen av officerarna, som utmynnade i Anjalaförbundet, skapandet av frikårer inför det väntade kriget mot Danmark och hotet från Ryssland mot maktbalansen i Europa.

På den inre fronten stod mycket goda möjligheter för effektiv propaganda till kungens förfogande, eftersom inskränkningarna i tryckfriheten ställde tidningspress och tryckerier under hans kontroll samtidigt som antiroyalistisk propaganda effektivt ströps. Genom en konsekvent utnämningsspolitik besattes de högre kyrkliga ämbetena med royalister och antiaristokrater. Boberg sammanfattar: "Det står utom allt tvivel att prästerskapet varit bland de viktigaste propagandisterna i royalistisk och patriotisk anda under kriget 1788—90. Liksom Gustav II Adolf begagnade sig av prästerna för att bereda allmänhetens sinnen inför Sveriges deltagande i trettioåriga kriget, fick Gustav III en betydelsefull hjälp av det andliga ståndet i kampen mot den yttre och inre fienden 1788—90." När det gäller utlandspropagandan förmedlades denna i stor utsträckning av Sveriges politiska representanter i olika länder. De översatte bulletiner, översikter och rapporter, som tillställdes olika tidningar. Men de försökte även på eget initiativ skapa goodwill för Gustav III:s politik och rysshät. En speciell roll spelade publicisten Carl Christoffer Gjörwell. Genom sin verksamhet som stockholmskorrespondent åt *Hamburger Correspondenten* och *Politisches Journal* bidrog han "att sprida utlandspropagandan".

”Kunglig krigspropaganda” innehåller väl intet sensationellt nytt varken metodiskt eller resultatmässigt. Men den är välskriven och kartlägger den kungliga propagandan under en viktig krisperiod i svensk historia.

Bobergs intresse för opinionsforskning och pressens roll i denna har tagit sig uttryck i översiktsarbetet *Pressens historia* (1970), där förf. på grundval av en omfattande litteratur följer världspressens historia från 1600-talet till vår egen tid och dess större eller mindre beroende av statsmakten. Boken gör inte anspråk att meddela självständiga forskningsresultat, men den är skriven mot bakgrunden av Bobergs stora kringsyn i litteraturen och blir en nyttig hjälpreda för forskare på olika forskningsfält.

En särställning i Bobergs produktion intar den utmärkta uppsatsen *Realitet och politisk argumentering i konsulatfrågan 1890—1891* (1968). En norsk konsulatkommitté förordade 1891 ett eget norskt konsulatväsen. Kravet var från början av ekonomisk natur, men det fick framför allt genom Venstres agerande en politisk aspekt och i Stortinget lade man till kravet om ett eget konsulatväsen även anspråk på självständig norsk utrikesrepresentation med egen utrikesminister. Eftersom konsulatfrågan ansågs ge anledning till minst konflikt framlades emellertid endast denna för Oskar II. Kungen reagerade likväl häftigt och förhoppningarna om en fredlig lösning strandade. Därmed hade konsulatfrågan, som från början både från Höire och Venstre formellt framförts som ett ”önskemål om en utredning av frågans praktiska sidor” blivit enbart ”partipolitik och partimässigt engagemang”. ”Konsulatfrågan blev sedan ett huvudmotiv i den politiska kraftmätningen och frågans ursprungligen dominerande praktiska innehåll bleknade bort.”

En biografi över finansmannen, storföretagaren och storgodsägaren Erik Ruuth föreligger i korrektur (77 s.) och är avsedd att ingå i den av Höganäsbolaget utgivna stora serien ”Stenkol och lera”, eftersom det var genom Ruuths förvärv av Bosarpsgruvan ”Höganäs utvecklades från ett obetydligt fiskeläge till ett industrisamhälle”. Sådant korrektivet föreligger sysslar det emellertid framför allt med Ruuths ställning som Gustav III:s statssekreterare för finansärenden 1786—1790, dvs. i realiteten finansminister. Som sådan fick han medverka till brännvinsförordningen 1787 och framför allt till krigsfinansieringen under det ryska kriget. I sistnämnda avseende införde han de mycket diskuterade och kritiserade kreditsedlarna, som tycks ha haft franska förebilder.

I jubileumssviten Göteborgs stadsfullmäktige 1863—1962 har Boberg medverkat med avsnitten *Stadens styrelse* och *Centrala styrelser* (1971). Med all respekt för den arbetskrävande genomgången av materialet och framställningens eleganta utförande ger arbetet av naturliga skäl knappast något nytt till Bobergs forskarprofil. Detsamma gäller — ehuru i mindre mån — hans bidrag till ”Bohusläns historia”, *Det moderna Bohuslän tar form* (1963), där han på grundval av statistiskt material kartlägger befolkningsutveckling, emigration och näringsliv i

modern tid. Boberg har också bedrivit en tämligen omfattande recensionsverksamhet med egna synpunkter.

Boberg föreläste över ämnet "Orsakerna till den franska revolutionen". Föreläsningen formade sig till en elegant exposé över hur man sett på problemet under inflytande av vederbörande forskares egen miljö.

Bobergs styrka som forskare är främst hans ingående arkiv- och litteraturkännedom samt den klara och eleganta form, vari han framlägger sina resultat. Vad man kanske saknar är mera originella och djärva grepp vid bearbetningen av materialet. Jag finner emllertid hans professorskompetens obestridig.

Docenten *Carl-Axel Gemzell* är född 1931, avlade fil. licentiatexamen i ämnet historia 1963 och disputerade för doktorsgrad 1965. Han utnämndes till docent s.å. och har alltsedan dess innehaft docentbefattning. Under höstterminen 1971 tjänstgjorde han som t.f. professor. Han har genomgått praktisk lärarekurs höstterminen 1966.

Gemzells doktorsavhandling *Raeder, Hitler und Skandinavien, Der Kampf für einen maritimen Operationsplan* (1965) behandlar ett lika centralt som brännbart ämne i modern historia, nämligen förspelet till det tyska anfallet på Danmark och Norge den 9 april 1940. När förf. bedrev forskningar för sin avhandling var det stora och väsentliga källmaterialet tillfinnandes i Admiralty, London, där det var dåligt ordnat och förtecknat samt föga utnyttjat. Det får betecknas som något av en forskarbragd att ur detta material draga fram de akter, som var av betydelse för avhandlingen.

Problemet om en tysk ockupation av de skandinaviska länderna hade varit föremål för diskussion före Gemzells avhandling. Men denna diskussion hade främst varit inriktad på den aktuella perioden december 1939—april 1940, då Hitler påverkats av Quisling på det politiska planet och då kriget mot England redan var ett faktum. Gemzell har i stället valt att undersöka, vilka planer som fanns inom marinen innan kriget med England var aktuellt och hur man tänkte agera inför eventualiteten av ett sådant krig. Han undersöker därför förhandsplaneringen under senare delen av 1930-talet och finner att denna mer och mer utrerat går ut på att genom baser i Danmark och Norge kunna hålla vägarna öppna över Atlanten.

I övrigt kan jag inte bättre återge avhandlingens huvudresultat än att citera min kollega Birgitta Odéns, av mig biträdda, sammanfattning vid betygsättningen: "Författarens huvudresultat . . . är att den tyske marinstrategen Wolfgang Wegener haft ett avgörande inflytande på det marina tänkandet under 1930-talet, då amiral Raeder ledde marinens strategiska planering. Denna tes har tidigare framförts men har aldrig blivit föremål för en systematisk analys med hjälp av bevarat material från marinens arkiv. I Wegeners konception spelar en Atlantkrigföring och baser i Skandinavien en viktig roll. Gemzell kan i det marina

materialet påvisa, att liknande tankegångar fick allt större plats i den strategiska planläggningen i den mån som de givna utrikespolitiska premisserna för planläggningarna länkades över på ett krig mot England. Detta resultat ter sig närmast sensationellt mot bakgrund av de ihärdiga förnekanden att någon form av planläggning av detta slag förekommit inom marinen, vilka gjorts från marint håll i Tyskland.”

Gemzells resultat har blivit utsatta för kritik i vissa punkter. Sålunda har fakultetsopponenten, Sven Tägil, i en recension ifrågasatt om inte förf. överskattat Wegeners roll och bortsett från vad som var allmängods i tidens strategiska tänkande, medan man från tyskt historikerhåll hävdar, att Gemzell saknar underlag för tesen om tidigare tyska planer på förvärv av norska baser och tillgång till Atlanten. Den tyska kritiken har Gemzell med stor framgång kunnat tillbakavisa, medan — som vi strax skall se — relationerna till Tägils kritik är mera komplicerade.

I alla händelser är huvudintrycket av Gemzells avhandling mycket gott. Den framförda kritiken — i den mån den är berättigad — berör inte de centrala partierna om de marina planerna på 1930-talet. Metodiskt har förf. gått till de samtida källorna och undvikit memoarer och rättegångsförhör. I den mån han utnyttjat intervjumetoden har det konsekvent endast varit för att vinna klarhet om de ofta komplicerade organisatoriska förhållandena, inte för att höra åsikter och efterhandskonstruktioner.

I ett nytt omfattande arbete *Organisation, konflikt och innovation 1889—1940* (manus 396 s.) har Gemzell vidgat perspektivet på doktorsavhandlingsämnet både framåt och bakåt högst väsentligt, samtidigt som han infört en ny problematik på det sociologiska planet. Gemzell följer planeringsarbetet i de tyska marina organen från den första stora uppbyggnaden av flottan i slutet på 1800-talet till tiden för ockupationen av Danmark och Norge under andra världskriget. Källmaterialet är i första hand alla de betänkanden av skiftande slag, som är bevarade i det nu ordnade och förtecknade marinarkivet och där också ledande sjöofficerares efterlämnade papper samlats. Gemzell kan sammanfattningsvis konstatera, att redan under perioden före första världskrigets utbrott ”huvudsakligen samtliga de alternativ, som skulle komma att sysselsätta marinen fram till utbrottet av det andra världskriget diskuterats”. Ett så gott som genomgående tema i dessa diskussioner var problemet hur Atlanten skulle kunna hållas öppen och hur flottan skulle kunna förskaffas ett bättre utgångsläge vid en konflikt främst med England, men även med Frankrike. Receptet expansion norrut med ockupation av Danmark och Norge hade härvid många förespråkare. Ockupationen av dessa länder under andra världskriget hade sålunda en lång förhistoria. De ger i sak Tägil rätt att dessa planer i mycket var allmängods och inte ensidigt får tillskrivas en enda person, Wegener.

Genom att i detalj följa organisation och gruppbyggnader inom den tyska

marinen kan Gemzell blottlägga de ständigt förekommande konflikterna bland marinens ledande män och spåra deras ursprung. Han finner att konflikterna har ett nära samband med vad han kallar innovationer, dvs. när nya idéer kommer fram eller när gamla framföres på nytt. Genom att tillämpa vad han benämner en "tvärvetenskaplig organisationsforskning" söker han, närmast med sociologisk förebild, spåra detta sammanhang mellan innovationer, gruppbildningar och konflikter. Jag kan här inte alltid följa resonemangen och är ibland böjd att ställa frågan om den sociologiska terminologin verkligen är lämpad att skapa ökad klarhet. Men så mycket kan jag konstatera, att förf. på ett fängslande sätt klargjort det ständigt pågående maktspelet både mellan olika företrädare för marinen inbördes och mellan dem och representanter för andra vapenslag.

Gemzell föreläste över ämnet "Den brittisk-iriska konflikten under 1. världskriget". Föreläsningen var pedagogiskt klart genomförd. Den vittnade om god förmåga att meddela undervisning på högstadiet.

Trots att Gemzells vetenskapliga produktion ännu är tämligen ensidig — förutom de båda nämnda avhandlingarna har han endast författat ett par recensioner — anser jag mig på grund av intensiteten och djärvheten i hans forskningar böra tillerkänna honom professorskompetens. Därtill kommer att han organiserat och sedan 1968 med framgång leder en forskningsgrupp i militär- och säkerhetspolitik.

Universitetslektorn *Rolf Karlbom* är född 1933, avlade licentiatexamen i historia 1961 och disputerade 1964. Han förordnades till docent i historia s.å. och hade redan tidigare — från 1962 — innehaft förordnanden som biträdande lärare och extra universitetslektor, varefter han 1965 tillträdde en e.o. docenttjänst. 1967 utnämndes han till universitetslektor med placering vid universitetsfilialen i Karlstad.

Karlboms första större vetenskapliga arbete utgör doktorsavhandlingen *Bakgrunden till 1809 års regeringsform. Studier i svensk konstitutionell opinionsbildning 1790—1809* (1964). Ämnet tillhör de klassiska debattämnena inom svensk historieforskning. Medan exempelvis Rudolf Kjellén på 1890-talet och Fredrik Lagerroth i modern tid starkt har understrukt regeringsformens rötter i svensk författningstradition (den byggde vidare på stormaktstidens och frihetstidens författningar), hävdade framför allt Axel Bruswitz att det dominerande inslaget i 1809 års författning var av radikalt europeiskt ursprung, även om han inte förnekade att reminiscenser fanns kvar av svensk författningstradition.

Karlbom driver tesen om det europeiska inflytandet ännu längre än Bruswitz och dennes anhängare och han söker delvis förebilderna på annat håll än dessa hade gjort. Han konkluderar: "1809 års RF är det stora brottet i Sveriges författningshistoria, egentligen en importvara från l'ancien régime, lika fransk som den bernadotteska ätten och liksom denna tillgripen för att klara landet ur den

djupgående politiska och sociala kris som det genomlevde åren kring 1809. Den bildar en parentes såväl mot det förflutna som mot framtiden.”

För att närmre kunna fastställa, varifrån den gustavianska tidens oppositionsmän och 1809 års grundlagsfäder hämtat sina europeiska förebilder, studerar förf. grundligt 1700-talets statsrättsteoretiker. Han inriktar sig härvid i främsta rummet på Montesquieus maktfördelningslära (som han f.ö. ägnat en särskild studie i Statsv. tidskrift 1956), de Lolmes ”Constitution l’Angleterre samt en analys av de revolutionära författningarna i Amerika 1787 och i Frankrike 1791. Genom ett synnerligen energiskt arkivarbete har Karlbom sedan sökt få fram allt vad man vet om oppositionsmännens mot det gustavianska enväldet ideologiska inställning. Han försöker klassificera dem i en grupp, som hyllade ett av Montesquieu och de Lolme inspirerat konservativt engelskt författningsideal och en grupp, som var inspirerad av 1791 års franska författning. Vid tillkomsten av 1809 års författning segrade enligt Karlbom den förra riktningen.

Karlboms avhandling blev omedelbart utsatt för hård kritik, som i mycket får anses vara berättigad. Hans tillvägagångssätt, när det gällt att placera in de svenska oppositionsmännen och grundlagstiftarna i bestämda ideologiska fällor vittnar ibland om löslighet och bristande källkritik. Man torde välvilligt kunna uttrycka saken så, att förf. till den grad gripits av sina teser att han vid deras genomförandet glömt bort elementära metodiska regler. Trots dessa anmärkningar är avhandlingen stimulerande genom sina originella och djärva grepp.

Karlboms nästa större arbete är *Hungerupplopp och strejker 1793—1867. En studie i den svenska arbetarrörelsens uppkomst* (1967). Större delen av boken utgöres av en materialsamling, företagen med ledning av J. K.:s ingående diarium och med anlitande av tryckta rättegångshandlingar, tidningsuppgifter samt lokal- och företagshistorisk litteratur. Materialsamlingen utgör i och för sig ett pionjärarbete, där det är värdefullt att få fastslaget den revolterande massans sociala sammansättning så långt detta låter sig göras. Här hade det förmodligen varit möjligt att tränga djupare i materialet och klassificera de grupper, som stod bakom resningarna.

Karlbom har termen ”hungerupplopp” i rubriken till sin avhandling. Därmed har han velat ange ett samband mellan resningarna och dyrtiden på spannmål. I sammanhanget tar förf. även upp reaktionen mot brännvinsbrännare, då deras verksamhet gjorde tillgången på spannmål ännu knappare och därmed bidrog till fördyrningen. Men oron kan också ha förorsakats av fördyrningen av brännvinspriserna som sådana. Härmed överensstämmer att förf. också kan registrera oroligheter till följd av att olaga brännvinstillverkning beivrades. Det har i ett tidigare utlåtande (Lindberg 1970) enligt min mening med rätta framhållits: ”Man frågar sig, om inte förf. gjort bättre i att inte begränsa sitt studium till sådana revolter, bakom vilka man mer eller mindre klart kan skönja hungern som motiv, utan i stället tagit med arbetar- eller snarare småfolksrevolter av alla slag. Då hade han

sluppit besvärliga gränsdragningsproblem och ändå kunnat uppmärksamma den intressanta frågan om sambandet mellan oroligheter och dyrtid.” En annan fråga är vad en intensivare jämförelse med motsvarande undersökningar i andra länder skulle kunnat ge. Fanns direkt inflytande, förlöpte de på samma sätt, var orsakerna desamma och den sociala sammansättningen likartad?

Frågeställningen hänger nära samman med en annan. Karlbom vill betrakta sin bok som ett bidrag till den svenska arbetarrörelsens uppkomst. Han säger att ”det är i grunden ur småfolkets kampradition, som den svenska arbetarrörelsen har framsprungit”. Mot detta kan invändas, att de sporadiskt och lokalt förekommande upploppen aldrig ledde till en organiserad arbetarrörelse. Denna utgick inte från proletariatet utan från ett något högre skikt av småföretagare och gesäller. Det har redan i en recension (av Rune Hedberg i *Hist. tidskr.* 1969) påtalats, att Karlboms polemik mot Tingsten i detta fall är menigslös, eftersom denne talar om den svenska socialdemokratiens ideologiska rötter och dessa är i varje fall inte att söka i de upplopp och strejker, Karlbom skildrat. Trots de invändningar, som sålunda kan framföras och har framförts mot Karlboms bok måste jag bekänna, att den är ett pionjärbete med friska grepp men med vissa förhastade slutsatser.

I manuskript har Karlbom inlämnat tvenne tämligen omfattande arbeten, båda behandlande svensk socialdemokrati kring sekelskiftet: *Revolution, Allmän rösträtt, Kommunalsocialism. Studier rörande idédebatten inom den svenska socialdemokratien på 1890-talet* (157 s.) och *Tobaksarbetarna och socialdemokratien — en yrkesgrupps politiska attityd i tiden före storstrejken* (100 s.).

I den förra undersökningen är det idédebatten, sådan denna framträder i resolutioner, riksdagsprotokoll, tal, broschyrer och tidningsartiklar, som diskuteras. Förf. uppdelar avhandlingen på tre kapitel, motsvarande de tre handlingsvägar, som enligt honom stod till buds för ett marxistiskt maktövertagande, revolution, folkriksdag kombinerad med storstrejk och kommunalsocialism. De båda första handlingslinjerna är sedan gammalt tämligen väl kända i litteraturen och bortsett från sin speciella infallsvinkel meddelar Karlbom knappast något väsentligt nytt. Av större intresse är då idén om vad Karlbom kallas ”kommunalsocialismen”. Den innebar krav på att fyrkskalan skulle strykas och allmän rösträtt skulle införas i städerna, där det då kunde förväntas socialdemokratisk majoritet. Branting lade fram en motion i denna riktning på sin första riksdag 1897, men den rönste föga entusiasm och debatten kom att överskuggas av frågan om allmänna val till riksdagens andra kammare. Kraven på allmänna kommunala val skulle emellertid — såsom medsökanden Lundkvist visat — återkomma från andra folkrörelser och då i helt annat syfte. Inte minst däri ligger deras intresse.

Det andra arbetet om tobaksarbetarna inledes med en översikt av tobaksfabrikationens utveckling i Sverige sedan 1600-talet. Den åtföljes av en sammanställning av antalet fabriker med antalet anställda, när en statistik är möjlig under

senare delen av 1800-talet. Förf. finner att en tidig facklig organisation uppstår främst i de före 1850 etablerade företagen och att dessa organisationer också är föregångare, när det gällde att ansluta sig till socialdemokratien. Han ser häri en inhemsk utveckling. Frågan är emellertid, om Karlbom inte alltför mycket bortsett från den internationella påverkan på utvecklingen. Även om mobiliteten bland de inhemska tobaksarbetarna, som förf. visar, inte var särskilt stor, var yrket likväl liksom andra hantverk sådant, att man gärna gav sig ut på gesällvandringar. Men framför allt har utländsk arbetskraft anlåtats. Det pågick dessutom ett intensivt samarbete mellan främst Köpenhamn och de skånska städerna för att åstadkomma en slagkraftig organisation.

Förutom de nämnda arbetena har Karlbom författat en rad uppsatser av större eller mindre betydelse. Jag nämner förstlingsarbetet *Montesquieus maktfördelningslära* (1956), *Adlerbeths samtal med Gustav III* (1960), *Gustav III:s planer på en representationsreform 1789* (1963), *Det mannerheimska partiet på 1809—1810 års riksdag* (manus 12 s.), vilka alla har samband med doktorsavhandlingen samt *August Palms första agitationsresa 1881—1882* (1971), som uppenbarligen tillkommit i samband med arbetet om tobaksarbetarna.

Några uppsatser är mera fristående. Av dem kan nämnas *Mytbildningen kring tillkomsten av 1719 års regeringsform* (1969), där förf. förkastar den sena uppgiften från 1700-talets mitt, som knappast spelat någon roll i modern forskning, att regeringsformen i hemlighet utarbetats under Karl XII:s senare år, och *Ehrenheim och Fryxell. Till frågan om frihetstidens rehabilitering under 1800-talet* (1965), där förf. framhåller Ehrenheim som den egentlige föregångsmannen vid omvärderingen av frihetstiden.

Mera modern historia behandlas i uppsatsen *Högerns propaganda inför 1928 års val* (1958), som publicerades före doktorsavhandlingen. Den innehåller inga märkligheter och källmaterialet får anses alltför bräckligt, då det endast tar upp tre högertidningar. I uppsatsen *Sweden's iron ore exports to Germany 1933—1944* (1965) har Karlbom tagit upp ett ekonomihistoriskt ämne. Han vill med siffror visa betydelsen av det svenska järnet för Hitlertysklands krigsförsörjning. Uppsatsen har mött kritik inte ifråga om den svenska järnexporten men om betydelsen och omfattningen av denna, varefter Karlbom ingått i svaromål.

Karlbom föreläste över "Bakgrunden till den ekonomiska krisen i USA 1929" (förelagt ämne) samt "Mordet på Sergej M. Kirov den 1 december 1934" (självvalt ämne). Båda föreläsningarna framfördes med kraft och klarhet. Beträffande den förra föreläsningen överskattade Karlbom sitt auditoriums förmåga att memorera alla de sifferuppgifter, som levererades. Den svarta tavlan borde ha kommit till användning. Den senare föreläsningen skulle på samma sätt ha vunnit på parallelltryck i stencil eller annat visuellt hjälpmedel.

Det torde ha framgått av det föregående att Karlbom är en energisk och uppslagsrik forskare. Men han hårdtager ofta sina teser och tvingar alltför hårdhänt

sitt material in under dessa. Framställningen blir därför ensidig, där andra lösningsalternativ utan tillräcklig motivering skjutes åt sidan. Trots dessa svagheter anser jag mig med hänsyn till hans idérikedom och forskarenergi böra tillerkänna honom professorskompetens.

Universitetslektorn *Lars-Olof Larsson* är född 1934. Han avlade licentiatexamen i historia 1960, disputerade för doktorsgrad 1964 och förordnades till docent s.å. Han har tjänstgjort som extra universitetslektor i sammanlagt 4 år och innehaft docentbefattning med vissa avbrott sedan 1966. Under höstterminen 1968 var han t.f. professor och är sedan 1970 ordinarie universitetslektor med placering vid universitetsfilialen i Växjö.

Larssons första och till omfånget största arbete är doktorsavhandlingen från 1964 *Det medeltida Varend. Studier i det småländska gränslandets historia fram till 1500-talets mitt*. Eftersom de resultat han därvid framlade har fått stå förvånansvärt oantastade, ser jag mig oförhindrad att här — med vissa oväsentliga uteslutningar — återge det utlåtande, jag avgav vid disputationen:

”Avhandlingen har blivit tämligen omfångsrik även i jämförelse med andra avhandlingar i humanistiska ämnen. Orsaken härtill är uteslutande förf:s ambition att försöka fastställa alla relevanta fakta för utvecklingen i stort och att föra undersökningen fram över Dackefejden, den händelse, som betecknar en avgörande vändpunkt i Varends relationer till centralmakten. Förf. har målmedvetet lagt upp sina forskningar med sikte på att det viktiga gränslandets historia skall avteckna sig mot rikshistorien . . . En följd av denna uppläggning har blivit att förf. kan lämna en rad viktiga bidrag även på det rikshistoriska planet. Av de många forskningsresultat, som redovisas, kan jag här endast nämna några.

I de sedan länge mycket diskuterade frågorna om den äldsta lagsago- och stiftsindelningen har förf. framlagt nya, i allt väsentligt övertygande lösningar. Genom en elegant kombination av arkeologiskt material och uppgifter om det äldsta biskopsgodsets läge kan förf. visa hur Växjöbiskoparna redan tidigt strävat efter att genom befästningsanläggningar säkra och behärska handelsvägarna över gränserna . . . I samband med diskussionerna om stiftsförhållandena har förf. tagit ställning till ett par av de mest diskuterade källorna till den äldre medeltidens svenska historia, Sigfridslegenden och Växjö biskopslängd. Efter en minutiös och skarpsinnig granskning har han kunnat slå fast, att den äldsta versionen av legenden tillkommit redan vid 1200-talets början, dvs. 100 år tidigare än man hittills trott, och att det första partiet av biskopslängden förelegat vid samma tid.

Ett annat ytterst anmärkningsvärt resultat är förf:s konstaterande att de s.k. bondefreder, som under medeltidens slutskede slöts över gränserna mellan Varend samt Skåne och Blekinge, endast skenbart är freder, slutna enbart av bondebefolkningen. Snarare har de inspirerats av andligt och världsligt frälse. När dessa stånd icke syns i de skrivna överenskommelserna, har detta sina särskilda och

självklara orsaker. Resultatet, som är lika evident som nytt, öppnar intressanta perspektiv rörande senmedeltidens samfundsförhållanden.

Med stor noggrannhet följer Larsson de agrara förhållandena i Varend från kolonisationsperioden under äldre medeltid fram över 1400-talets agrarkris till den nya kolonisationsperioden under 1500-talet. I flera avseenden kan han härvid genom bearbetning av nytt material lämna bidrag av stort värde. Förf. bygger, liksom i andra avseenden, mycket på den kasuistik på 125 sidor, som han kallat 'gods och släkthistorisk avdelning' . . .

Mot bakgrunden av kyrkans, frälsets och böndernas intressen söker förf. skildra deras partitagande i tidens politiska liv. Det säger sig självt att detta med hänsyn till det bräckliga källmaterialet är ett vanskligt företag och det vore orimligt att tänka sig även med hänsyn till den långa period, som avhandlingen omspannar, att Larsson i varje enskild punkt skulle ha träffat rätt. Fakultetsopponenten kunde exempelvis visa, att en grundligare penetrering av förhållandena i Sverige och en mer nyanserad begreppsapparat skulle kunnat skänka ökad belysning av det småländska frälsets ställningstagande under inbördesstriderna i Sverige 1367—71.

Egendomligt nog har Dackefejdens historia hittills aldrig blivit undersökt i sin helhet. I flera avseenden pekar åtskilliga av de tidigare kapitlen i Larssons avhandling fram mot denna avgörande händelse. Mera direkt till förhistorien hör de omfattande kapitlen, som handlar om "Gustav Vasa och Varend före Dackefejden" och "Den agrara utvecklingen 1470—1560". Förf. kan konstatera, att den stigande tillgången på arbetskraft på Gustav Vasas tid medförde att jordägarna icke längre som under senmedeltiden behövde ta hänsyn till allmogens intressen. "Ökade ekonomiska pålagor på bönder och landbor ger jämte frihetsbegränsande restriktioner av olika slag inte minst mot nybyggarna, uttryck för att den jordbrukande befolkningens och särskilt de obesuttna gruppernas ställning genomgått en påtaglig försämring." Slutsatserna vilar på en skickligt genomförd undersökning av främst det kamerala materialet. Mot denna bakgrund tecknas så Dackefejden på ett i jämförelse med tidigare forskning grundläggande och nyorienterande sätt. Förf. sammanfattar sina resultat sålunda. Upproret har sin främsta orsak i det skärpta skattetrycket. Men samtidigt kan konstateras, att det i stor utsträckning rekryterades från skogsbygdens småbönder och målakarlar, som både lokalt och socialt stod gränsskogarnas fredlösa band nära. Nils Dacke framstår personligen som en typisk representant för dessa grupper i bondesamhällets och rikets yttersta utkanter . . .

Av det sagda torde framgå att den föreliggande avhandlingen präglas av mycket stor mångsidighet. Ett till sin natur mycket skiftande källmaterial har bearbetats med stor metodisk säkerhet, ofta med skarpsinne och utan att det stora perspektivet förlorats ur sikte. Det är sällan man i ett förstlingsarbete finner problemen behandlade med så fast auktoritet och alltigenom välbalanserat omdöme."

En rad uppsatser ansluter mer eller mindre direkt till arbetet med doktors-

avhandlingen. Några av dem bygger till största delen på avhandlingens resultat och kan här förbigås, medan andra har ett betydande vetenskapligt egenvärde. Detta gäller om *Vägar och förbindelser i Varend fram till 1600-talets slut* (1963), där Larsson i väsentliga avseenden kan korrigera och komplettera den bild av vägnätet, som tidigare tecknats av Albert Vejde och som dittills fått stå oemotsagd. Sin syn på "bondefrederna" under medeltiden har Larsson vidarefört för en senare tid i uppsatsen *Gränsfreder och härjningståg under Nordiska sjuårskriget* (1967). Till samma ämnessfär hör den lilla nyorienterande uppsatsen *Erik XIV, Blekinge och Ronneby* (1968).

Efter reformationen övergick större delen av den tionde, som under den katolska tiden tillfallit kyrkan och dess personal, till kronan. Tionden förvandlades med andra ord till en kronans skatt. I äldre forskning har man beräknat medeltidskyrkans inkomster av tionden utifrån det räkenskapsmaterial, som föreligger från Gustav Vasas tid. I uppsatsen *Kyrkans tionde och kronans. Studier kring reformationstidens återverkningar på tiondebeskattningen* (1966) tar Larsson upp frågan, om detta tillvägagångssätt är metodiskt försvarligt. Ett senmedeltida kameralt material från Linköpings stift med uppgift om tionden kan jämföras med tiondeuppbörden från 1540- och 50-talen. Jämförelsen visar att inkomsterna i vissa fall månghundradubblats. Den metodiska konsekvensen blir att det efterreformatoriska materialet är helt obrukbart för att beräkna medeltidskyrkans inkomster. Den andra sidan av saken är "att den kyrkopolitiska omvälvningen under Gustav Vasas regering med tiondens förvandling till en huvudsakligen kronans skatt, efter hand måste ha inneburit en kraftigt skärpt tiondebeskattning i större delen av Småland". Nu aviserades en sådan skärpning för Götalandskapsens vidkommande på våren 1542 och förf. ser häri en av anledningarna till oroligheterna i samband med Dackefejden. Den inhiberades för tillfället men återkom i skärpt form efter upprorets krossande. Larssons undersökning är en skarpsinnig och metodiskt elegant genomförd studie av stor betydelse.

Detsamma kan sägas om den andra Gustav Vasa-studien, *Gustav Vasa och den nationella hären* (1967), som behandlar kungens planer omedelbart efter Dackefejden att ersätta de utländska värvade trupperna i hans krigsmakt med inhemskt manskap. Det har allmänt hävdats, att beslutet fattats på riksdagen i Västerås 1544 och nyordningen går därför under benämningen "1544 års försvarsordning". Larsson visar att beslutet fattats på ett rådsmöte året innan och redan börjat verkställas vid tiden för Västeråsriksdagen. Enligt Larsson var motivet för reformen Gustav Vasas fruktan för nya bondeuppror. Genom att med ed knyta speciellt utvalda knektar från bondesamhället till sig skulle sådana uppror kunna undvikas: "Gustav Vasas arméreform under 1540-talet kan inte uppfattas som resultat av någon nationell samling. Den framstår snarare som en konsekvens av allmogens växande motstånd mot den expanderande centralmakten, av kungens mistro mot befolkningens huvudmassa och fruktan för nya uppror. De snabbt

växande skarorna av lokalt rekryterade knektar, ursprunget till landskapsregementena, blev ett verkningsfullt redskap i centralmaktens hand, Gustav Vasas 'svenska' knektar bröt slutgiltigt och 'utan stort rop' udden av allmogens självsvald och säkrade rikstankens seger."

Larssons efter doktorsavhandlingen mest omfattande arbete utgör boken *Kolonisation och befolkningsutveckling i det svenska agrarsamhället 1500—1640* (korr., sedermera tryckt 1972). Efter en klagörande exposé över hur man i andra länder sökt lösa problemet om befolkningsutvecklingen under tider innan någon befolkningsstatistik förts, kommer han över på det svenska materialet och till de sporadiska försök, som gjorts att på grundval av detta fastställa befolkningmängden. Resultatet blir tämligen negativt: "Den bild som tidigare forskning förmått ge av bebyggelseutvecklingen i Vasatidens och den begynnande stormaktstidens svenska agrarsamhälle framstår som tämligen vag och ofullständig." Den främsta orsaken härtill är att man använt material, som inte säger samma sak, som jämförelse. Förf. granskar sedan det förefintliga materialet. Han delar det i det sedan omkring 1540 förefintliga jordeboksmaterialet, som han finner användbart "som bebyggelsehistorisk källa i första hand för en rekonstruktion av den expansion, som ger upphov till skattläggning av nya jordeboksenheter", och vad han kallar B-materialet, dvs. Elfsborgs lösen 1571, hjälpskatten 1599 och boskapslängder 1620—41. Han konstaterar att detta sistnämnda material inte ensamt kan läggas till grund för befolkningsutvecklingen utan jämförelser med jordeboksmaterialet.

Larsson sammanfattar genomgången av materialet och den tidigare forskningen på följande sätt: "Den föregående analysen av materialet och tidigare använda metoder har sålunda lett fram till den negativa ståndpunkten att det är omöjligt att lägga 1500- och 1600-talens kamerala material till grund för en *befolkningsberäkning* med rimliga anspråk på tillförlitlighet, men också till den positiva slutsatsen, att en *rekonstruktion av bebyggelsen* och dess förändringar torde vara möjlig att genomföra. Och därmed kvarstår möjligheten att få grepp om befolkningsutvecklingen, naturligtvis inte i detalj eller på ett sätt som kan läggas till grund för befolkningsstatistik, men i en omfattning som bör göra det möjligt att få ett säkert grepp om *trenden i befolkningsutvecklingen*. Det kan nämligen betraktas som en självklarhet att det finns en påtaglig korrelation mellan förändringar i bosättningens omfattning och befolkningsutvecklingen."

Det är en mödosam men metodiskt nödvändig väg, som Larsson beslutat gå och han har därför sett sig nödsakad att inskränka sig till tre områden, när han skall pröva metoden, nämligen några härader i Småland, Västergötland—Värmland och Östergötland. Han undersöker i dem först bebyggelseutvecklingen efter jordeböckerna och sedan befolkningsutvecklingen enligt B-materialet. Han finner genomgående en påtaglig befolknings- och bebyggelseexpansion inom agrarsamhället fram till Nordiska sjuårskriget och en i stort sett stark expansion 1571—1628. I den mån resultaten har giltighet för hela riket måste det "ur statsfinansiell

synpunkt inneburit en mycket betydelsefull ökning av kronans skatteunderlag”. Den befolkningsmässiga utvecklingen under Vasatid och stormaktstid skulle därmed vara en hittills knappast undersökt faktor i det orsakskomplex, som ledde till den svenska stormaktens expansion.

Larsson är emellertid mån om att understryka att hans undersökning främst är av metodisk art och att punktundersökningen främst gjorts för att pröva metodernas möjligheter. Det är därför inte säkert att resultaten skulle bli desamma i andra delar av riket. Det är också ur metodisk synpunkt som avhandlingen har sitt största värde. Den har alla utsikter att bli mönsterbildande.

Som ledare av den svenska delen av det stora nordiska ödegårdsprojektet har Larsson lagt ned ett stort och inspirerande arbete. Det har även satt spår i en rad skrifter: *”Kronans jordeböcker från 1500-talet och den senmedeltida ödegårdsprocessen (1970)*, *Kommenterad materialsammanställning för socknarna Tolg och Asa, Norrvidinge härad* (manus), *Preliminärt förslag till urval av undersökningsområden* (manus) och *Reviderat förslag till urval av undersökningsområdena* (manus, tills. med Eva Österberg).

Larsson har även skrivit en rad värdefulla recensioner. Av dem vill jag särskilt nämna den starkt vidareförande av Lars Linges avhandling *”Gränshandeln i svensk politik under äldre Vasatid”* (1971).

Larsson föreläste över ämnet *”Grönland under senmedeltiden”*. Jag bedömer föreläsningen som den pedagogiskt bäst genomförda.

Lars Olof Larsson tillhör inte den grupp forskare i denna konkurrens, som kan uppvisa den största produktionen. Men hans forskningar spänner över en lång tidsperiod, från äldre medeltid till 1600-talet och den sysslar med de mest olika problem från Sigfridslegenden till den demografiska utvecklingen i Sverige på 1600-talet. Hans produktion präglas av originalitet och stor metodisk säkerhet. Den har lett till betydande resultat, som i många fall kan beräknas verka inspirerande på kommande forskning. Därtill kommer de mycket stora insatser han gjort i det nämnda nordiska ödegårdsprojektet och som handledare för en forskargrupp i medeltidens och Vasatidens historia. Jag måste tillerkänna honom god professorskompetens.

Docenten *Sven Lundkvist* är född 1927. Han avlade fil. licentiatexamen 1956 och disputerade för fil. doktorsgrad 1960. Han har innehaft docenttjänst vid Uppsala universitet 1961—62 och vid Stockholms universitet 1964—71. Under åren 1962—64 var han verksam vid Uppsala universitet som e. universitetslektor med framför allt professorsundervisning. Han har upprätthållit professur under sammanlagt tre terminer. Lundkvist har varit forskningsledare och administrativ chef för det stora projektet *”Klassamhällets funktioner: Folkbrölelserna”*.

Bortsett från en liten studie, *”Örtugadelning och ägoinehav före storskiftet*, tillkommen i samband med Lundkvists studier i kulturgeografi, debuterade han

som historisk forskare med den stora avhandlingen *Gustav Vasa och Europa. Svensk handels- och utrikespolitik 1534—1557*. Den vilar på en minutiös genomgång av allt relevant material både i utländska och svenska arkiv. Ehuru förf. inte saknat föregångare, har hans avhandling därför kunnat grundas på ett bredare underlag än vad som hittills varit fallet. Beträffande utrikeshandeln kan förf. — i motsats till vad bl.a. Eli Heckscher gjort gällande — konstatera, att denna ingalunda sjunkit under Gustav Vasas senare regeringstid. Speciellt intresse ägnar förf. åt de målmedvetna svenska strävandena att kringgå Lybeck beträffande handeln på Västeuropa och åt infiltrationen på den ryska marknaden. När förf. sedan ser den handelspolitiska aktiviteten som bakgrund till den utrikespolitiska, finner han en mycket god överensstämmelse. Gustav Vasa har bedrivit parallella underhandlingar åt olika håll, med tyska furstar, Kejsaren, Nederländerna, Frankrike, Ordensstaten, Polen och Ryssland. Hans utrikespolitik har alltså liksom handelspolitiken varit påfallande aktiv och det fransk-svenska förbundet av år 1542 framstår inte som en isolerad företeelse, förorsakad av kanslern Pyhys av kungen inte gillade initiativ.

Det är tämligen säkert att Lundkvist i sin iver att bemöta tidigare forsknings något ensidiga betonande av Gustav Vasas passivitet såväl handelspolitiskt som utrikespolitiskt gått för långt i motsatt riktning och att han med sin livliga fantasi gjort alltför lösliga kombinationer. Men detta förringar inte i avgörande mån avhandlingens värde. Svensk historisk forskning har tillförts mycket nytt källmaterial, och i stort sett torde förf. ha rätt i sina omvärderingar. Av speciellt intresse finner jag vara betonandet av den redan under Gustav Vasa begynnande infiltrationen i de baltiska provinserna. När Erik XIV av omständigheternas makt tvingades att ingripa här, fullföljde han endast traditionerna från faderns regering, och sannolikt skulle perspektivet kunnat följas tillbaka till senmedeltiden.

I förlängningen bakåt av Lundkvists doktorsavhandling ligger uppsatsen *Sverige och Nederländerna 1524—1534*. Under sin kamp mot Kristian II hade Gustav Vasa 1523 tvingats att bevilja Lybeck vidsträckta privilegier, som hotade att ge hansestaden en helt dominerande ställning inte bara på den svenska marknaden utan också i hela östersjöområdet. Gustav Vasa har omedelbart insett faran av den lybska dominansen och inlett underhandlingar med Lybecks rivaler, Nederländerna. Planerna på ett förbund med Nederländerna för att neutralisera Lybeck har emellertid 1527 stoppats av det svenska riksrådet, som fruktade en öppen brytning med hansestaden. Motsättningarna mellan kung och riksråd har inte bara vid detta tillfälle utan även senare hejdat kungens mera djärva utrikespolitik. Uppsatsen är ett viktigt bidrag till Gustav Vasas tidigare historia.

Sin nästa större forskningsuppgift fick docenten Lundkvist, när han anförtröddes medarbetarskap i *Kungl. Svea Livgardes historia III: 1—2*. I tvenne brett upplagda avsnitt skildrar Lundkvist gardets öden från Sveriges inträde i 30-åriga kriget 1630 till Karl X Gustavs tronbestigning 1654. För det första avsnittet fram

till slaget vid Lützen har förf. haft god hjälp av den relativt moderna framställningen, som föreligger i Försvarsstabens "Sveriges krig". Men han har avsevärt kunnat fördjupa bilden både genom egna primärforskningar och genom en strikt tillämpning av källkritiska principer. När det gäller krigsföretagen under Kristinas hela regeringstid har förf:s framställning svällt till en sammanhängande skildring av Sveriges krig. Den är i stor utsträckning nyorienterande och vilar på ett omfattande primärmaterial. Lundkvist har även bidragit till Livgardets historia genom att i särskilda kapitel för hela perioden 1611—1660 beskriva beväpning, beklädnad, rekrytering, underhåll och sjukvård, krigstukt och själavård, fälttecken samt gardets hovtjänst. Kapitlen vittnar om sin författares beläsenhet och är av kulturhistoriskt intresse.

Arbetet med Livgardets historia har givit upphov till ett par specialundersökningar, *Slaget vid Breitenfeld 1631* (1963) och *Svensk krigsfinansiering 1630—1635* (1966). I den förra undersökningen vill förf. visa att den i "Sveriges krig" framförda uppfattningen att slaget vid Breitenfeld från svensk sida planerats som ett "förintelseslag", där fienden skulle inneslutas av flyglarna, grundar sig på senare tiders militärstrategiska doktrin och saknar stöd i primärmaterial. Iakttagelsen är riktig, men uppsatsen skulle onekligen vunnit i perspektiv, om den genom en enkel hänvisning sammankopplats med medsökanden Rystads ett par år äldre uppsats *Ryssland eller Polen* (se nedan), där exakt samma sak visas beträffande Karl XII:s planering vid övergången av Düna.

I uppsatsen om krigsfinansieringen framhålles, att inkomster från krigsskådeplatsen helt naturligt i form av inkvarteringar och kontributioner spelat en dominerande roll. Gustav Adolf har helt anammat sina motståndares princip att kriget skulle "föda sig själv" och han har i stort sett lyckats i denna målsättning.

Ett resultat av Lundkvists forskningar i Vasatidens och stormaktstidens svenska historia utgör också den i manus (48 s.) föreliggande översikten *Sverige som stormakt. Problem och erfarenheter*. Den bygger visserligen enbart på litteraturen men den är en bra översikt över aktuella frågeställningar i ett komplicerat ämne.

Under senare år har Lundkvists intresse och arbetsinsatser väsentligen koncentrerats kring forskningsprojektet om folkrörelserna. I ett flertal uppsatser har han orienterat om de problem, som är förknippade med detta. Det gäller om *Samhället och folkrörelserna* (1965), *Inventering av folkrörelsearkiv* (1966), *Socialgruppering som historiskt problem* (1967), *Folkrörelserna och den svenska demokratiseringsprocessen* (1969, tills. med C. G. Andrae) och *The use of historical mass-data. Experiences from a project on Swedish popular movements* (1970, tills. med C. G. Andrae). Redan av de nämnda preliminära rapporterna framgår att projektet syftar till en genomgång av allt relevant material, som är spritt på många olika håll, och att man arbetar med avancerade kvantitativa metoder.

Som ett första större resultat av forskningsprojektets verksamhet föreligger Lundkvists avhandling *Politik, nykterhet och reformer. En studie i folkrörelsernas*

politiska verksamhet 1900—1920 (manus 394 s.). Den stora undersökningen tycks grunda sig på praktiskt taget allt relevant material. Eftersom förf. bygger på en bearbetning av ett mycket stort statistiskt material, som utsatts för databehandling, kommer Lundkvist på betydligt fastare mark än tidigare forskning. Avhandlingen är uppdelad på tre stora avsnitt. I ett första, ”Ekologi och politiska syften”, göres en för undersökningen grundläggande kartläggning av rörelsernas utbredning och struktur, satt i relation till hela antalet röstberättigade i politiska och kommunala val. Medan arbetarrörelsen i början av 1900-talet blev ett rösträttparti med allmän rösträtt på sitt program, utvecklades även övriga folkrörelser i radikal riktning. Särskilt för nykterhetsrörelsen blev den kommunala rösträttsfrågan viktig, då det var enda möjligheten att införa s.k. lokalt veto mot rusdrycker. Redan under 1800-talets tvenne sista decennier pågick ett organisationsarbete på riksplanet bl.a. i syfte att mobilisera väljarna. Detta utvecklades vidare vid 1900-talets början. Det hade till följd att folkrörelsernas medlemmar gick flitigare till valurnorna än andra grupper i samhället. De lärde sig också föreningsorganisation och föreningsteknik i stor utsträckning. En avgörande vändpunkt för folkrörelserna utgjordes året 1910, då Sverige övergick från val i enmansvalkretsar till flermansvalkretsar. Därigenom minskade möjligheterna att genom allmän uppslutning lokalt kunna genomdriva en kandidat. Kandidaterna knöts i stället till partierna och frågan var om folkrörelserna skulle gå samman i ett eget parti. Då detta alternativ inte valdes, fick folkrörelserna inrikta sig på en annan form av påverkan på beslutsfattandet.

Den andra stora huvudavdelningen ägnar Lundkvist åt ”politisk infiltration” från främst nykterhetsrörelsens sida både före och efter valreformen. Han visar hur valapparaten utbyggdes och demonstrerar vilka medel, som tillgreps för att vinna inflytande. I den tredje avdelningen ”politikens innehåll” påvisas närmre den ovan nämnda radikaliserings som en följd av den allmänna utvecklingen.

Det råder intet tvivel om att Lundkvist genom denna undersökning, byggd på ett av honom själv och det av honom ledda forskningsprojektets personal insamlat material, som databehandlats, på ett helt annat sätt än tidigare kunnat fixera folkrörelsernas betydelse och organisation. Arbetet är hans hittills största och bästa forskningsprestation.

Lundkvist föreläste över ämnet ”Engelsk kolonialpolitik mellan de båda världskrigen”. Han karaktäriserade den själv som en presentation av ett forskningsprojekt, avsett för doktorander. Denna aspekt kom emellertid mycket litet fram i föreläsningen, som för övrigt var klart genomförd. Men jag har hört docenten Lundkvist vid andra tillfällen framträda med större geist. Hans kompetens till professur får betecknas som god.

Docenten *Nils Runeby* är född 1931, avlade filosofie licentiatexamen i ämnet historia 1958, disputerade för filosofie doktorsgrad 1962 och förordnades till

docent s.å. Efter att ha varit extra universitetslektor i statskunskap 1962—63 förordnades han på docentbefattning i historia 1964, en befattning, som han alltså innehar. Han har förklarats kompetent till professur i idéhistoria vid konkurrensen vid Umeå universitet och har uppehållit professur i historia under en termin. Läsåret 1971—72 tjänstgör han som visiting associate professor vid Pomona College, Claremont, Californien, USA.

Runebys till omfånget mäktiga (619 s.) doktorsavhandling *Monarchia mixta. Maktfördelningsdebatt i Sverige under den tidiga stormaktstiden* avser att skildra den statsteoretiska åsiktsbildningen i Sverige från Gustav II Adolfs trontillträde 1611 till 1660 års riksdagar. På sitt sätt kan ämnet sägas tidigare varit behandlat i Erland Hjærnes och Lagerroths bekanta översiktsarbeten. Inledningsvis säger förf. om dem att "deras dualistiska grundsyn (råds-) adel — kungamakt har utövat ett genomgripande inflytande på svensk historisk forskning. En samhällsuppfattning, som på något sätt kan rubriceras som konstitutionalistisk, har kommit att nära nog identifieras som adliga eller rådsadliga strävanden. Det drag av konstruktion, som utmärker dem båda, har en starkt suggestiv verkan". Runeby deklarerar att han i sin undersökning "icke kommer att bindas till något bestämt statsrättsligt schema, ej heller skall något försök göras att konstruera ett nytt". Inriktningen är "i flera avseenden en annan än hos Hjærne och Lagerroth".

Avhandlingens huvudtitel, "Monarchia mixta", går ytterst tillbaka på Aristoteles' tre möjliga former för en politisk existens, monarki, aristokrati och demokrati. Men redan den grekiske filosofen var på det klara med att man inte kunde laborera med dessa rena statsformer; "utan fick hålla möjligheten öppen för övergångsformer mellan de enkla, osammansatta alternativen. Under 1500- och 1600-talen utformades på gammal grund en blandformsideologi, där en statsmonarkiska styrelseskick kunde tänkas modifierat genom aristokratiska eller demokratiska element. En dylik monarki kallades monarchia mixta."

I ett inledande avsnitt tecknar förf. den europeiska bakgrunden, där Bodin framstår som den främste förespråkaren för fursteabsolutismen, monarchomakerna och Althusius för teorin om undersåtarnas politiska rättigheter och samhällsfördraget med dess lära om fundamentallagarna. Han uppspårar och analyserar sedan svenska disserter vid utländska universitet men understryker i samband därmed att de är av mindre intresse, eftersom "den svenska receptionen av det europeiska idéstoffet kan betraktas som i det närmaste fullständig och maktfördelningens utformning hos olika skribenter mindre beror på olikheter mot teoretisk bakgrund än på politiskt läge och tidsomständigheter".

Runeby har därmed antytt huvudtemat i sin avhandling. Han har velat "belysa och precisera de uppfattningar om maktens koncentration och fördelning, som ledande politiker och representativa grupper i det svenska systemets ram sökte att realisera". Huvudmaterialet för en sådan idépolitisk undersökning utgöres av pamfletter men framför allt av dissertationer vid universiteten i Uppsala och

Dorpat. Ingen har tidigare vågat sig på försöket att analysera hela detta omfattande material och den som i någon mån sysslat med det svenska dissertationsmaterialet från en något senare tid kan intyga, vilka svårigheter dylika analyser innebär. Runeby framstår i det avseendet som en pionjär.

Runeby har emellertid inte stannat vid en ren idéanalys. Han har under det långa tidavsnitt, han behandlar, velat demonstrera hur den sedan Gustav II Adolfs tid allmänt accepterade maktfördelningsläran i dissertationer och andra teoretiska skrifter påverkades i monarkisk eller demokratisk riktning allt efter den rådande politiska situationen och hur å andra sidan de teoretiska skrifterna återropades av de olika parterna i krissituationer. I det syftet har det varit nödvändigt för honom att dra in i diskussionen protokollserier och annat rent politiskt källmaterial. Vid dessa punktundersökningar visar det sig att det akademiska schemat långtifrån alltid följts. Tvärtom framträder både kungamaktens förespråkare och de ofrälse ståndens ledare som anhängare av maktfördelningsläran. Det gäller exempelvis under de stora ståndsstriderna. På samma sätt utnyttjades 1634 års regeringsform av skilda läger.

Förf. anser sig emellertid kunna konstatera att under den sista av honom behandlade perioden (1654—60) en förskjutning i monarkisk riktning ägt rum. Detta har skett på det teoretiska planet genom av Kristina inkallade statsrättslärd och på det praktiskt-politiska genom att de ofrälse stånden i den skärpta ståndstriden mer och mer anknöt till kungamakten. Men förf. reserverar sig för alltför långtgående slutsatser: ”Så länge det grundläggande systemet med råd och riksdag som gentemot kungamakten självständiga korporationer fortfor att fungera är det säkrast att inte använda absolutismens terminologi.”

Runebys doktorsavhandling har i en del punkter utsatts för viss kritik. Personligen finner jag den tyngst vägande vara att förf. ibland är alltför omständlig. Det finns inslag av perifer natur, som man utan större saknad kunnat undvara. Men jag vill gärna instämma i ämnesrepresentanten prof. S. A. Nilssons ord vid betygsättningen att Runeby genom avhandlingen visat prov på ”en anmärkningsvärd förmåga till teoretisk analys och framstår överhuvud som en utpräglad forskarbegåvning”.

Endast vid ett par tillfällen har Runeby återkommit till ämnen, som tangerar doktorsavhandlingen. Det sker i den fint vidareförande recensionen av *Kerstin Strömberg-Backs* avhandling, *Lagen—rätten—läran* (1964) och i uppsatsen *Bengt Skytte, Comenius och abdikationskrisen 1651* (1963). Förbindelserna mellan den orolige Bengt Skytte och visionären Comenius, likaledes den resa Skytte företog till Siebenbürgen 1681 har tidigare varit kända. Genom nytt källmaterial kan Runeby klarlägga orsakerna till den hittills gåtfulla expeditionen. Den har haft till syfte att skapa ett förbund mellan Sverige och den av Comenius lärort starkt påverkade evangeliske siebenburgske fursten.

Runebys efter doktorsavhandlingen största vetenskapliga arbete är *Den nya*

världen och den gamla. Amerikabild och emigrationsuppfattning i Sverige 1820—1860 (1969). Den har — som redan titeln anger och som förf. understryker i sin inledning — två undersökningsobjekt. Det har för Runeby gällt att i första hand söka fastställa vilken bild allmänheten på grundval av inströmmande uppgifter skapade sig om förhållandena i USA. Det är på grundval av denna bild den andra huvudfrågan, debatten för och emot emigration skall ses. Denna debatt kan emellertid aldrig bli fullständig om inte de ekonomiska fluktuationerna både i USA och Sverige tages med i räkningen på ett betydligt mera intensivt sätt än vad Runeby gjort.

Medan i många andra länder undersökningar, motsvarande Runebys gjorts, har i Sverige praktiskt taget föregångare saknats. Förf. framstår delvis som en pionjär. Jag skulle emellertid önskat en strikt genomförd sovrning av det källmaterial, förf. lagt till grund för sin teckning av Amerika-bilden. Det viktigaste materialet är givetvis här för hela perioden det som nådde ut till en bredare allmänhet, dvs. i främsta rummet tidningsnotiser och tryckta pamfletter. I enskilda fall kan givetvis privatbrev till opinionsbildande enskilda personer ha haft sin betydelse. Men att en analys av t.ex. de svenska diplomatdepeschererna från USA skulle vara nödvändig kan jag inte riktigt förstå. Orsaken är väl en följd av förf:s grundlighet och obenägenhet att lämna något material obeaktat. Denna tendens framträder redan i doktorsavhandlingen, men den är i det nya arbetet mera utpräglad.

Sedan detta sagts vill jag gärna framhålla, att ”Den nya världen och den gamla” är en betydande prestation. Den drar såväl politiskt (liberalism-konservatism) och religiöst (sekterism-statskyrka) upp ideologiskt klara linjer mellan pull- och push-faktorerna i dessa avseenden och den skildrar många intressanta människooöden. Men boken når inte upp till doktorsavhandlingens höga nivå.

På ett helt annat område rör sig uppsatsen *Amerika i Sverige. Herman Lagercrantz, emigrationen och den nationella väckelsen* (1962). Lagercrantz utnämndes i januari 1907 till svensk minister i Washington och kvarstod på denna post till 1910. Utnämningen av Lagercrantz, som då var disponent vid Virsbo bruk i Västmanland, skedde vid en tidpunkt, då svenska åtgärder vidtogs för att minska emigrationen och stimulera en reemigration. Det sistnämnda skulle vara Lagercrantz’ uppgift. Tack vare hans bevarade arkiv kan Runeby skildra de svårigheter, som härvid mötte honom.

Runeby har också skrivit en avhandling med titeln *Politiska uppfattningar om teknik och tekniker 1870—1920* (manus 200 s.). Den är avsedd att ingå i ett större projekt, ”Teknikernas och vetenskapsmännens roll i den industriella revolutionen” och där medsökanden Torstendahl författat närmast föregående parti. Runebys undersökning har koncentrerats till de två reformperioderna under 1870-talet och vid 1900-talets början samt med siktet inställt på de politiska debatterna. Källmaterialet utgöres därför till största delen av riksdagsprotokoll,

kommittébetänkanden samt anföranden av ledare, publicerade separat eller i Teknisk tidskrift. Det råder intet tvivel om att arbetet är en betydande prestation. Men man skulle ha önskat att resultaten i större utsträckning setts mot bakgrunden av den allmänna debatten, exempelvis diskussionerna om den allmänna och privata sektorn i samhällslivet samt mot den internationella utvecklingen. Som det nu är kommer den sistnämnda endast in i bilden när den direkt återopas av de svenska aktörerna. Men Runeby har understrukit, att undersökningen ännu inte är slutförd, varför dessa och eventuellt andra önskemål för närvarande saknar större tyngd.

Runeby har vid åtskilliga tillfällen fungerat som fakultetsopponent. Oppositionerna har regelbundet resulterat i omfångsrika och givande recensioner. Vid ett tillfälle har de givit anledning till en separat uppsats, *Konservatismens motståndare i det tidigare 1820-talets Sverige* (1966), där förf. visar att 1820-talets borgerliga opposition knyter an till Locke, Voltaire och upplysningsfilosofins läror om folksuveräniteten. Uppsatsen betecknas som preliminär och är förmodligen avsedd att ingå i en större undersökning.

Runeby var befriad från provföreläsning. Jag har hört honom framträda som fakultetsopponent och kan intyga hans förmåga till klar framställning.

Det råder intet tvivel om att Runeby är en mycket begåvad forskare, som — även om hans senare produktion inte alltid når upp till doktorsavhandlingens höga nivå — har en god professorskompetens.

Universitetslektorn *Göran Rystad* är född 1925. Han avlade licentiatexamen i ämnet historia 1952 och disputerade för doktorsgrad 1955. Han utnämndes till docent s.å. och har innehaft docenttjänst 1955—64. Sedan sistnämnda år har han varit ordinarie universitetslektor först i Stockholm 1964—68 och sedan 1968 i Lund. Sedan 1970 innehar han forskartjänst i historia, särskilt opinions- och propagandaforskning, vid Statens humanistiska forskningsråd. Han har varit innehavare av forskningsstipendium som research fellow i Amerika 1963—64 (Indiana university och University of Wisconsin) samt 1966—67 (Harvard University). Rystad har slutligen varit t.f. professor under nära fyra terminer. Han uppfördes på andra förslagsrummet vid professorskonkurrens i Lund 1964.

Eftersom jag varit anförtrodd uppdraget att vara sakkunnig vid sistnämnda tillfälle, tillåter jag mig att med vissa förkortningar och revideringar här återge det utlåtande över Rystads då föreliggande produktion, som jag avgav.

Doktorsavhandlingen *Johan Gyllenstierna, rådet och kungamakten. Studier i Sveriges inre politik 1660—1680* (1955) behandlar — såsom framgår av titeln — ett centralt problem i inre svensk historia. Det gäller frågorna om det karolinska enväldets införande och om de krafter, som legat bakom författningsändringen. Till en del behandlar avhandlingen problem, som sedan länge debatterats, och man måste ge Rystad en eloge för att han likväl inte ryggat tillbaka för uppgiften

och att han trots detta kunnat ge så mycket nytt. Förklaringen ligger väl till stor del däri att man tidigare alltför ensidigt begränsat sig till en intensivundersökning av händelserna 1679—80 och därigenom frånhänt sig möjligheterna att få ett större perspektiv. Genom mycket grundliga arkivforskningar har Rystad följt det politiska spelet ända från 1660 års riksdagar. Resultatet blir att det karolinska enväldets införande ingalunda kom som en blix från en klar himmel. Vad som skedde på 1680 års riksdag kan beträffande relationerna mellan kungamakt och rådsaristokrati karaktäriseras endast som ”enväldets konsolidering”. Om Rystad vid utarbetandet av sin avhandling känt till medsökanden Runebys avhandling om *Monarchia mixta* från 1962 hade han kunnat föra perspektivet ännu längre bakåt.

Såsom doktorsavhandlingens främsta förtjänst räknar jag dess strikt och koncist genomförda helhetssyn, där den ena episoden efter den andra, som vid ett ytligt betraktande kunde tolkas och också har tolkats såsom isolerade företeelser, får mening genom att inordnas som led i storpolitiska sammanhang. De grundliga, tålmodigt genomförda detaljanalyserna har aldrig tillåtits bli självändamål. Det stora perspektivet har alltid bibehållit sin aktualitet. Men detaljanalyserna har också ibland i sig ett stort egenvärde. Högst sätter jag i det avseendet det tredje huvudavsnittet ”De rådsaristokratiska expansionssträvandenas slutliga misslyckande 1672—75”, där förf. på grundval av protokoll rekonstruerat ett förslag i råds-konstitutionalistisk anda som tillägg till 1654 års kungaförsäkran. Den skarpsinnigt genomförda rekonstruktionen är kanske inte till alla delar säker, men det för-ringar inte dess värde. Som helhet kan konstateras, att avhandlingen vittnar om utpräglad forskningsbegåvning och tidig vetenskaplig mognad.

Avhandlingstiteln börjar med Johan Gyllenstiernas namn och detta kan ha sitt berättigande med hänsyn till den dominerande roll denne spelat under de avgörande åren 1660—80. Men viktiga sidor av Gyllenstiernas verksamhet, t.ex. hans verksamhet som generalguvernör i Skåne och hans utrikespolitiska planer, faller utanför ramen. Förf. har sökt gottgöra detta genom en populär *biografi* (1957), i vilken Johan Gyllenstiernas liv skildras allsidigt. Så vitt jag har kunnat finna grundar sig framställningen inte i någon större utsträckning på primärforskningar utöver dem förf. redovisat i avhandlingen eller i andra sammanhang. Därmed är inte sagt att boken saknar vetenskapligt värde. Man lägger nämligen märke till att Rystad i avsnitt som helt eller delvis bygger på tidigare litteratur, t.ex. om snapphanefjädens sociala bakgrund och om Gyllenstiernas utrikespolitiska planer vid tiden för Lundafreden 1679, tar ställning på ett sätt som måste verka stimulerande på framtida forskning.

De omfattande arkivforskningar, som föregick doktorsavhandlingen, har satt spår som biprodukter i form av en rad uppsatser och smärre avhandlingar. Av de förstnämnda nämner jag endast *Bengt Skyttes försök år 1673 att återfå sin riksrådställning* (1955), *Gustaf Adam Banérs upplopps försök år 1676. En episod*

i *den inre maktkampen i Sverige under 1670-talets kris* (1956), *Bröderna Johan och Göran Gyllenstierna och greveståndet* (1955) och *Clas Rålamb's 'memorial' 1665 och rådsoppositionen mot Karl XI:s förmyndarregering* (1963).

Tyngre vägande än dessa, i och för sig givande uppsatser är de tvenne återstående bidragen inom avhandlingens ämnesområde. I den lilla avhandlingen *Med råds råde eller efter konungens godtycke? Makten över ämbetstillsättningarna som politisk stridsfråga under 1600-talet* (1963) har förf. tagit upp ett tema, som egendomligt nog varit så gott som helt försummat i forskningen. Bortsett från S. Kjällerströms undersökning om biskopsutnämningar har vi vetat förvånansvärt litet om hur ämbetena tillsattes och om de pretentioner på inflytande, som kung, råd och ständer hade i detta avseende. Sakens stora vikt och kontroversiella karaktär framgår klart av de båda citat, med vilka Rystad inleder sin studie. Enligt kungabalken i 1696 års lagförslag ägde kungen makt "alle ämbeten i gemen både uti det världslige och kyrkoståndet efter sitt konungslige behag giva och utdela", medan i 1720 års kungaförsäkran slås fast, att alla tjänster från överste och uppåt tillsätts "i sittande råd efter pluraliteten av rösterna". Bestämmelsen motiverades med att oinskränkt makt över ämbetstillsättningarna "av många torde anses såsom ett medel till suveränitetens införande i framtiden".

Rystad har tagit till sin uppgift att följa det moment i dragkampen mellan kungamakt och rådsaristokrati, som inflytandet över ämbetstillsättningarna utgör från 1500-talets slut och över det karolinska enväldet. Att momentet stiger i betydelse allteftersom byråkratien ökar ligger i sakens natur. Grovt kan man uttrycka saken så, att medan under medeltiden makten över fördelningen av länen betytt makten i riket, så kom efter hand som demokratiseringsprocessen fortskred inflytandet över ämbetstillsättningarna att betyda samma sak. Undersökningen formar sig till ett av de längdsnitt, som ofta visat sig fruktbringande i historieforskningen. Av naturliga skäl har den fått formen av punktundersökning, eftersom problemet blev särskilt aktuellt vid regimskiften. Man skulle mot undersökningen kunna invända, att den blivit överdimensionerad för Karl XI:s omyndighetstid. Detta är naturligt, eftersom Rystad genom sitt avhandlingsarbete haft den fullständigaste kännedomen om källmaterialet, medan han för de tidigare skedena löpt större risk att göra förbiseende och bevisligen också gjort sådana, fast av mindre betydelse. Inledningsvis har Rystad betonat, att han renodlat sin undersökning till att gälla motsättningen kungamakt—rådsaristokrati. Han har därför kompletterat framställningen genom att i uppsatsen *Ständerna och makten över ämbetstillsättningarna under 1600-talet* (1963) föra in även ständerna i bilden.

Med boken *Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. Die Schlacht bei Nördlingen in den gleichzeitigen gedruckten Kriegsberichten* (1960) producerade Rystad sig på ett för honom helt nytt område, den internationella krigspropagandan vid en tidpunkt, då denna just intensifierats genom utnyttjandet i större skala av det tryckta ordet. Att skildra krigspropa-

gandan under trettioåriga kriget i dess helhet står inte i en mans förmåga och Rystad har valt att göra en punktundersökning av de flygskrifter, som föreligger från slaget vid Nördlingen. Huvudtiteln på avhandlingen blir därför något missvisande, men kan nödtorftigt försvaras därmed, att metoderna rimligen varit desamma under hela kriget. Annars får ämnesvalet betecknas som mycket lyckligt. Det var inte två homogent sammansatta härar, som stod mot varandra vid Nördlingen. På den katolska sidan fanns kejsrerliga, bayerska och spanska trupper, medan den protestantiska hären leddes av Gustav Horn och hertig Bernhard av Weimar med olika nationalitet och konfession. Det intressantaste i undersökningen blir under sådana omständigheter inte hur segrare och besegrad tendentiöst spridde nyheter om slaget utan hur de olika fraktionerna inom härarna tar åt sig äran av segern, respektive skyller på varandra för nederlaget.

Primärforskningarna har så vitt jag förstår bedrivits med beundransvärd grundlighet. Förf. har inte skytt någon möda att i snart sagt alla Västeuropas arkiv och bibliotek spåra upp vad som kan finnas kvar av bevarade flygblad. Han har fått belöning genom upptäckten av hittills helt okända tryckalster. Rystad har sedan genom minutiöst utförda analyser sökt fastställa tillkomsttid, tryckort och inbördes sammanhang mellan skrifterna. Han har också — så långt detta varit möjligt — genom arkivforskningar sökt komma åt flygskrifternas tillkomsthistoria. Ibland har också en fullständig kartläggning varit möjlig. Som exempel kan nämnas upptakten till den kejsrerliga propagandan. Rystad har här dragit fram ett hittills okänt koncept av Fredrik III av Ungern, som innehåller en skildring av slaget, tillkommen dagen efter detta. Konceptet ligger ytterst till grund för de skildringar, som sammanställdes och trycktes genom det kejsrerliga kansliets försorg.

Det ur svensk synpunkt mest intressanta resultatet, Rystad vunnit genom sin undersökning, gäller den s.k. Horns relation, som hittills lagts till grund vid skildringar av slaget vid Nördlingen. Rystad kan visa, att relationen tillkommit under fältmarskalkens fångenskap i Bayern. Den omständigheten att den lägger skulden för nederlaget på hertig Bernhard av Weimar passar utmärkt med den syn, som Maximilian av Bayern i sin rivalitet till kejsaren ville anlägga på slaget. Genom en bevarad brevväxling mellan Maximilian och kommandanten på Burghausen, där Horn hölls fången, kan Rystad i stort följa skriftens tillkomst och han kan konstatera, att den censurerats av Maximilian och att skäl talar för att den befordrats till trycket genom bayersk och inte, som man hittills trott, svensk försorg. Upptäckten och de konsekvenser den medför för uppfattningen av Nördlingenslaget har förf. ägnat en särskild studie, *Vem vållade Nördlingenskatastrofen?* (1958).

”Kriegsnachrichten” skall emellertid inte i första hand bedömas efter sina delresultat, hur roliga de ibland kan vara, utan som den helhet boken utgör. Den är originell till ämnesvalet. I själva verket är det den enda större genomförda

propagandaundersökning i svensk historieforskning. Primärforskningarna har genomförts efter en väl uttänkt plan. Bearbetningen av materialet har skett på ett metodiskt mönstergillt sätt. Resultaten presenteras klart och elegant. Jag tar nog inte fel, om jag förutsäger, att undersökningen kommer att bli mönsterbildande för denna typ av forskning. Rystad har återkommit till problematiken kring trettioåriga kriget i översikten *Trettioåriga kriget — förintande katastrof eller positiv social omvälvning* (1966).

Rystad har ägnat omfattande forskningar rörande Ålandsfrågan i svensk-finsk politik under 1900-talet. Det största av de färdigställda arbetena är *Ålandsfrågan. Från mötet i Finström till fredsmötet i Paris. Augusti 1917—juni 1919* (manus 315 s.). I ett inledande kapitel diskuteras Ålandsrörelsens uppkomst i samband med det ryska sammanbrottet. Initiativtagare till aktiviteten för en återförening med Sverige var från början några finska studenter. I övrigt är mycket höljt i dunkel. Rystad konstaterar, att det knappast är möjligt att verifiera förekomsten av en djup och gammal längtan tillbaka till Sverige från ålänningarnas sida, att dessa skulle betrakta sin ö som ett svenskt irredenta. De delade med andra finlandssvenskar fruktan för förfinskning och anarki. Men till skillnad från finlandssvenskarna hade ålänningarna ett alternativ i en förening med Sverige och de valde därför på mötet i Finström detta alternativ och beslöt sända en delegation till Stockholm. ”När beslutet var fattat konsoliderades opinionen snabbt, och när man sedan talade om sin urgamla längtan till Sverige var detta i regel inte propagandafraser utan resultatet av en psykologisk rationaliseringsprocess, givetvis starkt underlättad av att denna linje konsekvent företrädde av öns enda tidning, Åland.”

Det största avsnittet i avhandlingen, handlar om opinioner och stämningar i Sverige i anledning av de anbud man på hösten 1917 erhållit från Tyskland att besätta Åland samt om de förhandlingar, som under våren 1918 fördes mellan Sverige, Tyskland och Finland om de svenska truppernas hemkallande och de åländska fästningarnas demolering. En första huvudfråga är om politiska motiv (tanken på ett definitivt svenskt förvärv av Åland) eller en humanitär hjälp mot de på ön stationära ryska truppernas förmodade övergrepp låg bakom beslutet i februari 1918 att sända en militär expedition till Åland. Stort utrymme ägnas åt de främst agerande svenskarnas tidigare engagemang. Det gäller om Gustav V, statsministern Nils Edén, utrikesministern Johannes Hellner och sjöministern Erik Palmstierna. Såsom redan Kromnow visat på grundval av tyskt material, var de tyska anbuden framprovocerade av kungen, som därför konsekvent fasthöll idén om ett svenskt Åland av både politiska och dynastiska skäl. Men han står från början ensam i regeringen med denna uppfattning, som däremot hade stöd i högerkretsar samt i vissa liberala tidningar. Regeringen i övrigt, liksom hemliga utskottet, avvisade däremot kategoriskt det tyska anbudet med motiveringen att detta skulle komma att fattas som en svensk uppslutning på tysk sida i

stormaktskriget. Men i övrigt var Edén, Palmstierna och Hellner inte främmande för tanken på ett svenskt Åland under förutsättning att detta kunde uppnås med medgivande av ett fritt Finland.

Så kom den hektiska utvecklingen i februari. Uppgifter inlöpte att de befarade massakrerna av de ryska trupperna på den åländska befolkningen börjat. Uppgifterna saknade så gott som helt underlag. De var resultatet av en skickligt upplagd propaganda från den åländska deputationens sida. Den svenska pressen övervämmades av rubriker sådana som "Skräckväldet på Åland". "Den värnlösa åländska befolkningen utsatt för en fruktansvärd förföljelse av de ryska soldat-hoparna", "Rykten om blodbad i Mariehamn". Regeringen, som saknade under rättelser om att praktiskt taget ingenting ägt rum, såg sig på grund av den uppskrivade opinionen tvungen att handla och sända en expedition till Åland. För en del var detta inledningen till ett definitivt besättande av ön, för andra en rent humanitär åtgärd.

Förf. skildrar därefter hur förhandlingar med Finland och Tyskland på våren resulterade i att den svenska truppkontingenten drogs tillbaka och hemligt avtal träffades att förhandlingar skulle inledas om demolering av fästningarna. Därpå följde under sommaren 1918 en lugn period. Men "det torde stå klart, att såväl de finska som svenska positionerna då utbygges och opinionerna formas. På svensk sida rådde en praktiskt taget fullständig enighet om att Åland borde bli svenskt, på finsk en fast beslutsamhet att kategoriskt motsätta sig ögruppens avskiljande från Finland". En utförlig skildring lämnas av alla de konflikter, som uppstod vid verkställandet och beslutet om fästningarnas demolering. Från finsk sida ville man i det längsta förhålla verkställandet under framhållande av det förändrade militära läget i Östersjön. I andra hand ville man förhindra svensk medverkan vid demoleringen, då detta kunde fattas som ett bestridande av finsk suveränitet över ögruppen.

I ett avslutande avsnitt skildrar förf. de förhandlingar, som fördes på olika håll före fredsförhandlingarna och där de främsta svenska aktörerna var Höjer och K. G. Westman. Då förslaget om en finsk kompensation för Åland i Karelen blev inaktuell och en kompromiss syftande på en svensk-finsk delning av ögruppen stötte på ett orubbligt finskt motstånd, återstod för de svenska delegaterna ingenting annat än "att inför en hänvändelse till fredskongressen vidhålla det logiska maximikravet om folkomröstning, som ju dessutom var det som överensstämde med den svenska motiveringens huvudprincip. Det visade sig också, att de finska och svenska ståndpunkterna vid förhandlingarna var klart oförenliga och stod längre från varandra än vad man skulle ha haft anledning att vänta sig med tanke på de föregående sonderingarna under året". En biprodukt till avhandlingen om Ålandsfrågan utgör uppsatsen *Die deutsche Monroedoktrin der Ostsee. Die Ålandsfrage und die Entstehung des deutsch-schwedischen Geheimeabkommens vom Mai 1918* (1970).

Man måste konstatera, att Rystad i arbetet om Ålandsfrågan dokumenterat sig som en skicklig modernhistoriker med suverän behärskning av materialet. Samtidigt ligger en jämförelse med hans främsta 1600-talsarbete, "Kriegsnachrichten", nära till hands. Han avstod i sistnämnda arbete — helt naturligt av källmässiga skäl — att ställa frågan hur propagandan verkade. Den moderna tidens källmaterial ger forskarna andra möjligheter men ställer dem samtidigt inför andra svårigheter. Förmodligen är det oftast svårare för modernhistorikern än för 1600-talshistorikern att spåra en propagandakampanjs ursprung. I "Ålandsfrågan" har Rystad på ett föredömligt sätt kunnat följa en propaganda från upphovsmännen över spridningen till det realpolitiska resultatet. Han har därmed på ett lysande sätt fört vidare en av de bärande linjerna i sin forskning, den presshistoriska.

Även i ett annat arbete, "Särställning under Finland". *Finlandssvenskarna och Ålandsfrågan* (manus 87 s.) står de åländska förhållandena i centrum för Rystads intresse. Det gäller denna gång tillkomsten av de betydelsefulla åländska självstyrelse- och garantilagarna 1920—21. Vad det för förf. här främst gäller är den finska debatten, som föregick lagarnas antagande och den komplicerade situation finlandssvenskarna ställdes inför i denna debatt.

Också Ålands läge under andra världskriget har blivit föremål för Rystads intresse. I den eleganta uppsatsen *Porkala-Hanko-Aaland. A contribution to the history of the Finnish-Russian ceasefire negotiation, September 1944* (1968) analyserar han de faktiskt allvarligt menade planerna att utbyta Hangö mot Åland som ryskt basområde.

Under senare år har Rystad ägnat sitt huvudintresse åt problem i modern amerikansk historia. Detta intresse manifesteras genom några kommenterade antologier, *Problem i modern historia: Amerika* (1969), *Problem i modern historia: Det kalla kriget* (1970), *Problem i modern historia I* (1970, tills. med Sven Tägil), *Nordamerikanska inbördeskriget* (1968). Uppsatsen *Amerika mot Spanien 1898 — korståg eller erövringskrig? Opinionselementet i beslutsprocessen* (1968), antyder huvudinnehållet i Rystads amerikaforskningar, sådana dessa föreligger i arbetet *Ambiguous imperialism. American foreign policy and domestic politics at the turn of the century* (manus 357 s.). Även om manuskriptet inte är fullständigt — förf. anmärker att första och sista kapitlet saknas — är det möjligt att bilda sig en klar uppfattning om källmaterial, uppläggning och allmän målsättning.

Det redovisade källmaterialet är mycket omfattande, till betydande del otryckt och helt outnyttjat. Det gäller om ledande kongresspolitikere, publicister och reformivrarens korrespondens och efterlämnade manuskript, spridda i många amerikanska arkiv och bibliotek. I övrigt utgöres materialet av klippssamlingar, sammanställda av samtida politiker, politiska tidskrifter och den samtida pressen, både de större nationella tidningarna och provinspressen.

Vad Rystad vill undersöka är dels karaktären av den amerikanska expansionis-

men vid sekelskiftet, framför allt dess opinionsmässiga underlag, dels sambandet mellan den amerikanska utrikespolitikens utformning och inrikespolitiken. Undersökningen behandlar dels opinionsutvecklingen, dels omfattar den en fallstudie av en av nyckelstaterna i presidentvalet 1900, Indiana. I sistnämnda fallet utgör den ett försök, som tydligen aldrig tidigare gjorts, att analysera effekten av en strid i en stor utrikespolitisk fråga på det lokala planet, vad den kan ha betytt för väljaren i gemen och hur agitationen och opinionsbildningen där utformats. Även om arbetet ännu inte är definitivt färdigt, kan det ifrågasättas på grundval av vad som föreligger, om det inte är Rystads mest originella och resultatrika.

Rystad har också sysslat med andra väsentliga sidor i amerikanska politik, vilket framgår av uppsatsen *Black Man in the White House, Theodore Roosevelt, William Jennings Bryan and the Problem of Social Equality* (manus 26 s.). Eftersom förf. själv betecknar den som ett "utkast" och den inte torde inverka på graden av Rystads vetenskapliga kompetens, saknar jag anledning att redogöra för innehållet.

Vid många tillfällen då Rystad uppträtt som opponent har de resulterat i självständiga insatser. Oppositionen på Kjell-Gunnar Lundholms avhandling om Sten Sture d.ä. och stormännen ledde till tvenne inlägg i stridsfrågan om de s.k. Hammerstabreven är äkta eller ej; *Hammerstaaffären* (1957) och *Falskt och äkta i Hammerstaaffären. En metodfråga* (1959). Rystads fakultetsopposition på Gustaf Jonassons avhandling om Karl XII och hans rådgivare ledde till en polemik mellan författare och opponent, som i mycket formade sig till en strid om påvens skägg. Det enligt min mening främsta resultatet redovisar Rystad i uppsatsen *Ryssland eller Polen? Karl XII:s planer efter Düna-övergången* (1961), när han vederlägger Harald Hjärnes tes att Karl XII fortsatte striden mot polackerna i stället för att vända sig mot Ryssland därför att Dünaövergången den 9 juli inte utvecklades till det förintelseslag, som kungen tänkt sig. Rystad hävdar med till synes all rätt att något förintelseslag aldrig planerats. Den är en ren skrivbordsprodukt av Hjärne, tillkommen under inflytande av Clausewitz' militärstrategiska doktrin, som låg till grund för den tyska uppmarschen vid 1:a världskrigets utbrott. Ingvar Elmroths avhandling "Nyrekryteringen till de högre ämbetena 1720—1809" inspirerade slutligen Rystad till uppsatsen *Till frågan om tjänster och löner inom kansliet under frihetstiden* (1966), där han ifrågasatte det riktiga i Elmroths metoder att datera ämbetsmännens befordran från den tid, då de kom i åtnjutande av lönen, eftersom de vanligen skött tjänsten långt tidigare och kompenserats för den lägre lönen med andra medel.

Rystad föreläste över ämnet "Den österrikiska Anslusstanken som internationellt problem". Föreläsningen präglades av klara problemställningar och elegans i framförandet.

Docent Rystad har dokumenterat sig som en synnerligen mångsidig forskare, som behandlat ämnen från medeltiden till modernaste tid. Även med hänsyn till

materialets skiftande beskaffenhet framträder denna mångsidighet. Tyngdpunkten i hans författarskap låg från början på den karolinska tidens konstitutionella historia. Men det är inte denna meritering, som jag nu fäster störst avseende vid. De stora arbetena "Kriegsnachrichten", "Ålandsfrågan" och "Ambiguous imperialism" gör att man torde kunna karaktärisera honom som vår främste opinionsforskare. De ord man helst skulle vilja använda för att karaktärisera hans forskarprofil är stor idérikedom, soliditet, god akribi och ett mycket välbalanserat om-döme. Han gör sig sällan skyldig till förbiseenden och han drar sällan slutsatser längre än materialet tillåter. Till detta vill jag lägga den djärvhet och okuvliga forskarhåg, som utgör förutsättningarna för att han skulle lyckas att genomtränga det snåriga materialet till sin amerikanska avhandling. Hans kompetens till en professur i historia är utmärkt.

Docenten *Rolf Torstendahl* är född 1936. Han avlade filosofie licentiatexamen 1961, disputerade för doktorsgrad 1964 och utnämndes till docent i historia s.å. Han har varit förordnad som extra universitetslektor 1964—67 och innehar docenttjänst sedan 1968.

Torstendahl debuterade som forskare med den lilla uppsatsen *Carl X Gustav och Danmark* (1961), där han kartlade de svenska försörjningskvarteren i Danmark under krigen 1657—60, vad de presterade och vartill medlen användes. Hans egentliga forskningsområde skulle emellertid komma att bli 1800- och 1900-talens svenska historia och historiografi.

År 1961 förelåg den ännu otryckta licentiatavhandlingen *F. F. Carlson som historiker intill 1857* (manus 329 s.). Framställningen börjar med Carlsons barn-doms- och uppväxtår, däri inkluderade studieåren i Uppsala med deras romantiska bakgrund. Studierna avslutades med en utrikes resa 1834—36 och förf. redogör — i huvudsak efter den bevarade dagboken — för de vetenskapliga kretsar Carlson härvid kom i beröring med. Den viktigaste av dessa torde kretsen kring Ranke ha varit. Redan före utrikesresan hade Carlson ägnat sig åt historiefilosofiska studier. De främsta utslagen av dessa utgör den otryckta skriften "Om Historisk Filosofi", som av Torstendahl kan dateras till 1834, och dissertationen "De Hemingi Gaddii in patrium meritis" från samma år. Torstendahl gör dessa skrifter, liksom övriga utslag av Carlsons historiefilosofi fram till 1850, till föremål för en ingående analys, varvid hans filosofiska skolning kommit väl till pass. Jag kan här inte gå in på alla de påverkningar från olika filosofiska skolor, som Torstendahl anser sig kunna konstatera. Det väsentligaste synes mig vara att Carlson "beträktar historien som en kamp mellan gott och ont" och att det är historikerns uppgift att framställa denna kamp i konstnärlig form.

Carlson stod i mitten av 1830-talet under starkt inflytande av tysk historiefilosofi, vilket satt sin prägel på de ovannämnda skrifterna. Den filosofiska för-

ankringen blev emellertid efter hand vagare och intresset för teoretiska frågor försvagades. Detta är utgångspunkten för Torstendahls analys av de två första delarna av Carlsons huvudarbete, "Sveriges historia under konungarne af det pfalziska huset" (1855—56). Carlson står här i mycket kvar på romantikens grund. Han ansluter till Rankes uppfattning att allt historiskt arbete måste ses som led i en världshistoria och att de enskilda staterna måste betraktas endast som individer i det historiska skeendet. En stats utrikespolitik måste sättas in i de allmänna politiska förvecklingarna. Samspelet mellan den enskilda statens utrikespolitik och de inre förvecklingarna betonas å andra sidan starkt.

I fråga om statens inre struktur var Carlson till en början konservativ. Men han tog med åren intryck i liberal riktning från olika håll, från julirevolutionen, liksom från den resa, han företog till England 1846. Resultatet av det värderings-system, som präglade hans idéer omkring 1850 och som han genomförde i sin svenska historia, sammanfattar Torstendahl sålunda: Huvudtanken är "att parti-splittring är principiellt förkastlig och att kungamakten bör vara medlande, upphöjd över partierna och företräda statsintresset". Utifrån dessa värderingsnormer bedömes de pfalziska kungarnas, liksom förmyndarregeringens för Karl XI handlingar. I nära samband med detta avsnitt står exkursen *F. F. Carlson och parti-frågan vid riksdagen 1850—51*, som sedermera tryckts (Statsv. tidskr. 1961).

Torstendahl ägnar ett omfattande kapitel åt Carlson som källkritisk forskare. Carlson godtar utan vidare vad man kan sammanfatta såsom "offentliga handlingar", dit han räknar inte bara kungabrev, råds- och riksdagsprotokoll och handlingar från statliga verk utan också exempelvis diplomatdepescher. Även samtida brev räknas som säkra källor. Däremot förhåller sig Carlson kritisk till senare berättelser och relationer, om deras uppgifter inte stämmer med det samtida materialet. Men han ifrågasätter aldrig en källas tendens. Det må vara en depesch eller en mer eller mindre samtida relation.

Man kan rikta vissa anmärkningar mot detta Torstendahls första större arbete. Det gäller exempelvis om dispositionen. Om Carlsons tidigare historiefilosofiska arbeten placerats kronologiskt riktigt före utlandsresan skulle den sistnämndas betydelse för hans intressen och utveckling framstått klarare. Man skulle också ha önskat att Carlsons huvudarbete, *Sveriges historia*, analyserats för sig och inte sammanblandats med övriga skrifter. Likväl måste konstateras att avhandlingen är en betydande prestation, som pekar framåt mot en stor del av Torstendahls följande forskning.

Licentiatavhandlingen följdes omedelbart av den lärdomshistoriska uppsatsen *Disputation eller information* (1962), ingående i Historiska föreningens i Uppsala jubileumsskrift.

I sin doktorsavhandling *Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820—1920* (1964) ställde Torstendahl som sin uppgift att klarlägga den svenska historieforskningens utveckling från Erik Gustaf Geijer till Lauritz

Weibull. För den första perioden har han kunnat bygga på Bengt Henningssons avhandling om Geijer som historiker och på sin egen licentiatavhandling om F. F. Carlson. Men i fortsättningen har han varit praktiskt taget utan föregångare. Det skulle därför ha varit en omöjlig uppgift att fullfölja undersökningen på samma breda front. Förf. deklarerar inledningsvis att undersökningen "tar sin utgångspunkt i den romantiska synen på historiens vetenskaplighet. Längre såg historikern sin vetenskap i ljuset av idealistisk filosofi, varmed här menas en filosofi, som i historien godtar andra kunskapskällor än empirien". Huvudtemat i Torstendahls undersökning anger han vara, att demonstrera "hur den svenska historieskrivningen under 1800-talet fick en allt mer utpräglad empirisk inriktning, samtidigt som transcendentalfilosofins idealistiska förtecken uppgavs". I och med att det filosofiska inslaget i historievetenskapen alltmer uppgavs, trädde empirien i motsvarande grad i förgrunden. Intresset inriktades mer och mer på källanalys och källkritik. Endast sådana uppgifter, som direkt kunde beläggas i källorna fick användas i den historiska framställningen. Men källorna måste i sin tur utsättas för ingående analys och kritik för att man skall kunna fastslå, om de uppgifter, som hämtas ur dem är sanna. Hos Hans Forssell och andra historiker finner författaren kravet att historikern måste bevisa tillförlitligheten hos den källa, han anför.

Hos Lauritz Weibull har enligt Torstendahl utvecklingen nått en slutpunkt: När Weibull övertog sin professur 1919 "var det första gången sedan Geijers dagar, som en historisk lärostol intogs av en företrädare för en helt annan åskådning än den geijerska". För Weibull gällde det att utan förutfattade meningar dissekera fram säkra fakta ur materialet för att sedan på dem bygga upp en historisk rekonstruktion. Det är mycket möjligt att Rolf Arvidssons nyligen publicerade uppsats om bakgrunden till Weibulls radikala nydaning inom historieforskningen (Scandia 1971) kan förändra bilden. Detta sammanhänger i så fall med den alltför ringa hänsyn Torstendahl under alla omständigheter tagit till den parallella utvecklingen i andra besläktade vetenskapsgrenar.

Något vid sidan av sitt huvudtema kommer Torstendahl in på andra problem i samband med efter vilka principer, historieforskningen borde bedrivas. Det väsentligaste av dessa är vad som borde vara huvudföremålet för historieforskningen. För en äldre historikergeneration var det tämligen självklart, att det var staten, som var huvudföremålet för historieforskningen och konsekvensen var att det var det officiella statliga källmaterialet, som lades till grund för framställningarna. En opposition mot detta betraktelsesätt kom bl.a. från Hans Hildebrand, som framhävde kulturhistoriens berättigade plats, medan Harald Hjärne ville ersätta statsidealet med ett universiellt betraktelsesätt, dvs. delvis en återgång till världshistorieidén från romantikens dagar.

Det har anförts vissa anmärkningar mot Torstendahls avhandling, bl.a. för att ha utelämnat en så markant forskarprofil som kyrkohistorikern Henrik Reuter-

Till grund för sin undersökning lägger Torstendahl i stället samtliga de tekniker, som under åren 1881—1910 utexaminerats från Tekniska högskolan, Chalmers, elementarskolorna i Borås, Malmö och Örebro, Skogshögskolan, Ultuna och Alnarp samt de som avlagt licentiat- och doktorsgrad vid universiteten. Att övriga läroanstalter uteslutits beror på brister i materialet.

Sitt material fördelar förf. på olika näringsgrupper, varvid han lägger systemet vid 1930 års folkräkning till grund. Han försöker fixera den "yrkeskaraktär, vederbörande haft inom sin näringsgrupp". En uppdelning göres mellan en rad olika verksamhetsgrenar såsom administration, kommersiella uppgifter inom industriföretag, driftsingenjör, pedagogisk verksamhet etc. Det är givet att många olika orsaker finns till att individen hamnat på den ena eller andra posten i samhället. Förf. nämner såsom olika tänkbara variabler "individens läggning, hans sociala omgivning och hans utbildning och kunskaper". Dessa egenskaper är emellertid inte konstanta livet ut. De är tillfinnandes när han gör sitt inträde på t.ex. teknisk högskola eller teknisk elementarskola. Men de kan ändras under livets gång.

För att i det avseendet följa de utexaminerade har förf. fixerat deras ställning vid tre karriärstillfällen, 1—2 år efter examensavläggandet, efter 14—16 år och vid 29—30 år efter examenstillfället. Han når härvid flera resultat av intresse. Sålunda kan han inte endast få fram skillnader mellan Tekniska högskolans och Chalmers elevens blivande öden i relation till varandra, utan också till övriga grupper. Inte minst intressant är hur de tekniska elementarskolornas elever avancerade från helt underordnade poster till högre.

I sitt sista kapitel om "teknikerna som företagsledare" diskuterar förf. mera ingående betydelsen av faderns yrke för karriären till ledarposter. De variabler han framför allt har att laborera med är kunskap (egen duglighet) och miljö. Han kommer i sammanfattningen till slutsatsen att man givetvis inte kan bortse från den sociala rekryteringens betydelse. "Man skall naturligtvis inte bortse från denna, då man allmänt konstaterar att ju högre grundutbildningen var, desto mera oberoende var teknikernas karriär av hans sociala ursprung, eftersom det inte är säkert att satsen gällt vid en annan social rekrytering. Men ändå är det viktigt att göra detta konstaterande, eftersom det visar, att klassamhällets verkan över generationsgränserna inte var starkare än att teknisk utbildning förmådde ge grunder för en social mobilitet." Resultatet kan knappast sägas vara överraskande.

Avhandlingen är annars så vitt jag förstår, väl genomförd. Den ger en särskild tyngd åt Torstendahls kompetens, eftersom den behandlar ett material, som tvingat fram metoder, vilka förf. tidigare stått främmande för. Vid de tillfällen, då Torstendahl fungerat som fakultetsopponent, har de resulterat i vidareförande recensioner.

Torstendahl föreläste över ämnet "Den katolska kyrkan mellan reform och

reaktion omkring 1830". Man saknade inledningsvis en presentation av problem och olika riktningar. Men i övrigt var föreläsningen mycket väl genomförd. Torstendahl kompetens för professur är god.

Docenten *Sune Åkerman* är född 1932. Han avlade fil. licentiatexamen i historia 1960 och disputerade för doktorsgrad 1967. S.å. utnämndes han till docent och tjänstgör sedan 1966 som forskarassistent vid Historiska institutionen i Uppsala för amerikansk historia och (tillsammans med prof. Sten Carlsson) ledare av forskningsprojektet "Sverige och Amerika efter 1860".

Åkermans licentiatavhandling *Bruksägarna i borgarståndet. Förutsättningarna för bruksägarnas inval i borgarståndet. Striden om näringspolitiken på riksdagen 1834—35* (manus 184 s.) är ännu otryckt så när som på en exkurs, *Tolagsforskning på 1880- och 1920-talet* (Statsv. tidskr. 1961). Avhandlingen har en mycket bred bakgrundsteckning, vilken förf. i sitt förord motiverar med att undersökningen ursprungligen planerats som inledningen till ett större arbete, som skulle förts fram till 1846. Vi får nu i de inledande kapitlena grundliga redogörelser för bruksägarnas sociala bakgrund. "Adelsmän och borgare med skilda yrken i upp- och stapelstäderna framstod, vid sidan om de ofrälse ägarna, vilka saknade burskap i någon stad" på 1700-talet som de viktigaste elementen. Under 1800-talets förra hälft har de ofrälse "både i fråga om antalet företag och uppgiven tillverkning" vunnit terräng på adelns bekostnad. Genom att riksdagsordningen 1810 bibehöll den gamla ståndsriksdagen företrädde bruksintresset i riksdagen endast av de adliga och borgerliga bruksägarna, medan övriga räknades som "ofrälse stånds personer" och stod utanför riksdagen. Alla bruksägare hade dock ett gemensamt forum i "brukssocieteten", vars organ var Jernkontoret, som hade regelbundet förekommande sammankomster.

Under hela perioden från 1809—10 års riksdag till ståndsupplösningen pågick diskussioner om hur de personer, som inte tillhörde något stånd men som spelade en framträdande roll i samhället, skulle erhålla representationsrätt. Förf. följer i detalj dessa diskussioner. Beslutet kom 1829, varvid landet indelades i fem distrikt, som vardera skulle få välja en representant. Valdeltagandet blev ganska livligt trots de stora avstånden inom distrikten. Ingen av de valda avsåg sig sina uppdrag, då det tydligen var till fördel för deras affärsintressen att för någon tid få vistas i huvudstaden.

Efter en karaktäristik av de fem nya representanterna, som alla mer eller mindre hade dragnings åt liberalt håll, skildrar förf. deras verksamhet på 1833—34 års riksdag. Han har härvid — såsom han framhållit i förordet — "att analysera bruksägargruppen som stridigt intresse" och inte att skildra "deras rent politiska betydelse för opinionsbildningen bland borgarna". Det visar sig, att nykomlingarna smälte väl in i gruppen av bruksägare och företagare som tack vare burskap

tidigare hade säte i borgarståndet. Men man hade gärna velat se deras agerande i större perspektiv än vad förf. haft möjlighet att ge. Som det nu är innehåller den inga märkliga resultat.

Åkermans doktorsavhandling *Skattereformen 1810. Ett experiment med progressiv inkomstskatt* (1967) är en s.k. sammanläggningsavhandling, som består av sammandrag av tidigare på olika håll publicerade uppsatser jämte vissa tillägg. Det genomgående temat är experimentet med progressiv inkomstbeskattning, som prövades 1810—12 men som kommit i skymundan för de avgörande diskussionerna om författningen på 1809—10 års riksdag och därför knappast alls uppmärksammas av forskningen. Den progressiva beskattningen vid 1800-talets början är av intresse även ur den synpunkten att diskussioner kring den har nära paralleller med dem som fördes vid 1900-talets början.

I den första uppsatsen, som motsvarar kap. 2 i sammanfattningen och som har titeln *Tillkomsten av 1810 års bevillningsförordning* (1965) konstaterar förf., att initiativtagaren till och den drivande kraften vid bevillningsförordningens genomförande var göteborgsgrosshandlaren B. H. Santesson. Medan borgare och bönder från början stödde förslaget, restes motstånd inom adeln och i prästeståndet. För adelns vidkommande var det främst från de högre ämbetsmännen med höga inkomster, som oppositionen kom. Sedan modifieringar gjorts, vilka innebar skattelättnader för denna grupp, antogs emellertid förslaget även av adeln, varpå prästeståndet följde efter. Att förordningen kunde genomföras så pass smärtfritt tillskriver förf. i hög grad Santessons taktiska skicklighet, men också de sociala motståndningar, som fanns på riksdagen, där de ofrälse stånden kunde spelas ut mot adeln.

Den andra uppsatsen, *The Swedish Experiment with Progressive Income-tax in 1810* (1966) motsvarar kap. 3 och 4 i sammanfattningen. Förf. redogör först för skattereformens idéinnehåll och tekniska uppbyggnad. Han konstaterar, att grundlagsriksdagens bevillningsförordning i ett par avsenden radikalt bröt mot tidigare bevillningsförordningar. Den syftade till förenkling i taxeringen och att denna principiellt skulle bygga på skatteförmågan. Åkerman sammanfattar: ”Idémässigt var skattereformen 1810 väl integrerad. Den baserades på beskattning efter förmåga, som skulle mätas med hjälp av inkomsterna och bäst översättas till en skatteskala genom ett progressivt skatteuttag. Taxeringsorganisationen skulle aktivt engagera de skattskyldiga och därmed skapa förtroende för taxeringsarbetet, vilket i sin tur skulle möjliggöra den tekniskt betydligt svårare inkomstbeskattningen. Taxeringarnas anknytning till den lokala självstyrelsen var alltså inte bara ett praktiskt arrangemang, det var en fundamental idé i reformarbetet.”

Åkerman går därefter över att teckna den internationella bakgrunden, varvid särskilt förhållandena i England, Frankrike och Preussen uppmärksammas. Hans ambitioner sträcker sig emellertid inte så långt att han försöker besvara — den kanske omöjliga — frågan om direkt idépåverkan utan han inskränker sig till att

analysera motsvarande tankegångar i de nämnda länderna och deras i förekommande fall avvikelser från de svenska.

I den tredje uppsatsen *Bevillningsadministrationen 1810—1812. Ett experiment i lokal självstyrelse* (1967), motsvarande kap. 6 i sammanfattningen, visar förf. hur experimentet verkade i praktiken. Det har härvid inte varit möjligt för honom att bearbeta hela det jättelika materialet, utan han har fått nöja sig med summariska sammanställningar inom de olika länen och taxeringsdistrikten samt detaljanalys av materialet från vissa häradar. På grundval av dessa genomgångar anser han sig kunna dra följande slutsatser, som skulle få betydelse för den fortsatta utvecklingen: ”Den omfördelning av skatten, som man syftade till på grundlagsriksdagen har i stort sett blivit verklighet. Grupper som storpossessionater och grosshandlare i de större städerna har fått betydande skattehöjningar. Samtidigt har en omfördelning mellan stad och land ägt rum, som medfört en höjning av städernas beskattning.

Därmed har man också bättre träffat de skattskyldigas skatteförmåga. Ett undantag härifrån var bönderna i vissa distrikt. De har fått betala en skatt, som inte stått i proportion till ett rimligt utbyte av deras jordbruk. Detta är så mycket mer anmärkningsvärt som det just var bönderna som skulle få lindring i bevillningen enligt den politiska uppgörelsen på riksdagen 1809.

Genom den nya BFO lades väsentliga uppgifter på den lokala självstyrelsen i en omfattning, som tidigare aldrig prövats. Trots att brister och ojämnheter har kunnat konstateras i taxeringsmanskapets arbete, blir helhetsintrycket gynnsamt. Den lokala självstyrelsen visade sig vara ett användbart instrument för administrativa uppdrag av den svårighetsgrad, som skattereformen representerade.”

Trots de anmärkningar, som framförts mot vissa punkter i Åkermans avhandling, lider det intet tvivel att vi här har att göra med en skarpsinnigt genomförd prestation.

Efter doktorsavhandlingen har Åkerman tydligtvis som ledare och medarbetare i projektet ”Sverige och Amerika efter 1860” helt ägnat sig åt metodiska, metodologiska och teoretiska problem beträffande befolkningsrörlighet och migration samt åt frågorna hur forskningar om dessa problem skall planeras i större skala. Jag nämner här *General Theory and Models of Explanation* (1969), *Projects and research priorities* (1970), *Forskningsprojekt och ensamforskning* (1969), *Intern befolkningsomflyttning och emigration* (1971) och *Befolkningsrörlighetens bakgrundsvARIABLER. Ett försök med AID-analys* (manus 74 s., tills. med Per-Gunnar Cassel och Egil Johansson). Även om dessa arbeten inte kan exakt bedömas utan att sättas in i sitt aktuella debattsammanhang, vilket här inte är möjligt, vittnar de om Åkermans grundliga orientering på hans nya forskningsfält. En särskild eloge vill jag ge uppsatsen *Stabilitet och förändring i en medelstor stads migration. Fallet Worcester, Massachusetts* (manus 24 s.), där Åkerman tycks ha kunnat vidareutveckla de amerikanska forskarnas metoder.

Åkerman föreläste över det förelagda ämnet "Pressopinion och folkopinion. Ett metodiskt problem". Föreläsningen var skickligt upplagd och präglades av ett mycket ledigt framträdande. Detsamma kan sägas om det självvalda ämnet "Projektforskningens möjligheter och begränsningar", ett problem, som tydligen hårt engagerat honom och som han även berört i sin skriftliga produktion.

Docenten Åkermans professorskompetens synes mig böra betecknas som god.

Sammanfattning

Av det föregående borde framgå, att jag bedömer universitetslektorn Rystads placering på första förslagsrummet som tämligen självklar på grund av idérike-
domen, säkerheten och omfattningen av hans vetenskapliga författarskap.

Men när det gäller placeringarna närmast efter Rystad är läget mera bekymmersamt. I och för sig är det glädjande att professorskonkurrensen samlat så många forskare, som alla kunnat förklaras kompetenta. Men det är vemodigt att konstatera, att endast några få av dem har möjlighet att nå fram till en professur. Det är emellertid här angeläget för mig att understryka att den ordningsföljd, jag kommit fram till i dagens läge, snabbt kan komma att ändras, eftersom praktiskt taget alla sökandena befinner sig i sin mest produktiva ålder.

De sökande som jag nu inte anser kunna komma ifråga till någon av de främsta platserna på grund av i utlåtandet angivna skäl är, nämnda i bokstavsordning, Stig Boberg, Carl-Axel Gemzell och Rolf Karlbom.

Därefter återstår Lars-Olof Larsson, Sven Lundkvist, Nils Runeby, Rolf Torstendahl och Sune Åkerman som de främsta aspiranterna till platserna 2 och 3. Att väga dessa var för sig framstående och lovande forskares prestationer mot varandra kan förefalla vara en vansklig uppgift. Jag är emellertid böjd att låta Runeby och Åkerman stå tillbaka för de övriga. Den förre har efter den utmärkta doktorsavhandlingen 1962 inte presterat något arbete, som tillnärmelsevis når upp till dennas nivå. Beträffande Åkerman skulle man ha önskat någon större konkret insats inom hans sedan länge bedrivna Amerikaforskningar.

En jämförelse mellan Larsson, Lundkvist och Torstendahl ger vid handen att Larssons produktion genomgående ligger på ett jämnt och mycket högt plan och att han är den metodiskt säkraste. Jag uppför honom utan större tvekan på andra rummet. På tredje rummet skulle jag helst velat jämställa Lundkvist och Torstendahl, som med avseende på sina forskarprofiler är mycket olika. Då jag likväl enligt bestämmelserna måste träffa ett val, ger jag Torstendahl ett försteg på grund av hans större idérike-
dom.

Den ordning, i vilken jag uppför de sökande, blir alltså:

1. Universitetslektorn Göran Rystad
2. Universitetslektorn Lars-Olof Larsson
3. Docenten Rolf Torstendahl